Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II
w Białej Podlaskiej

Danuta Guzal-Dec, Agnieszka Siedlecka,
Magdalena Zwolińska-Ligaj

Wspieranie i rozwijanie działalności gospodarczej na obszarach cennych przyrodniczo

Poradnik dla władz samorządowych, przedsiębiorców i rolników

Biała Podlaska 2015

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II
w Białej Podlaskiej

Danuta Guzal-Dec, Agnieszka Siedlecka,
Magdalena Zwolińska-Ligaj

Wspieranie i rozwijanie działalności gospodarczej na obszarach cennych przyrodniczo

PORADNIK DLA WŁADZ SAMORZĄDOWYCH,
PRZEDSIĘBIORCÓW I ROLNIKÓW

Biała Podlaska 2015

Wydawca:
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II
w Białej Podlaskiej

Opracowanie przygotowano w ramach projektu badawczego nr 2011/01/D/HS4/03927 pt.: „Ekologiczne uwarunkowania i czynniki rozwoju funkcji gospodarczych na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego" finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki

Copyright by Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Zdjęcie na okładce:
Magdalena Zwolińska-Ligaj

ISBN 978-83-64881-14-5

Nakład: 150 egz.

Wydawnictwo PSW JPII
ul. Sidorska 95/97, p. 334R, 21-500 Biała Podlaska
www.pswbp.pl

Skład, druk, projekt okładki:
Agencja Reklamowa TOP, ul. Toruńska 148, 87-800 Włocławek
tel.: 54 423 20 40, fax: 54 423 20 80, www.agencjatop.pl

Spis treści

Wstęp 4

1. Samorząd gminny a rozwój przedsiębiorczości na obszarach przyrodniczo cennych 5
2. Przykłady dobrych praktyk samorządów gmin przyrodniczo cennych województwa lubelskiego (gminy Rossosz i Janów Lubelski) 10
3. Samorząd gminny we wspieraniu wykorzystania zasobów i walorów środowiska przyrodniczego w procesach stymulowania rozwoju obszarów przyrodniczo cennych 14
4. Rekomendowane kierunki i formy wykorzystania lokalnych walorów i zasobów przyrodniczych w gminach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego 17
5. Uwarunkowania prowadzenia działalności gospodarczej związane z występowaniem prawnych form ochrony przyrody 18
6. Ogólne zasady gospodarowania na obszarach przyrodniczo cennych 26
7. Preferowane rodzaje działalności gospodarczej na obszarach przyrodniczo cennych 27
8. Zarządzanie środowiskowe w przedsiębiorstwach jako czynnik zrównoważonego rozwoju 33
9. Działalność gospodarstw rolnych na obszarach przyrodniczo cennych 36

Zakończenie 41

Bibliografia 46

Wstęp

Szanowni Państwo,

niniejsze opracowanie prezentuje wybrane wyniki badań i wnioski ze studiów teoretycznych i empirycznych poświęconych kwestiom praktycznym, dotyczącym gospodarowania na obszarach przyrodniczo cennych, które, jak żywią nadzieję autorki, mogą stanowić inspirację przy podejmowaniu inicjatyw rozwojowych podmiotów funkcjonujących na obszarach przyrodniczo cennych naszego regionu. Opracowanie przygotowano w ramach projektu badawczego nr 2011/01/D/HS4/03927 pt. „Ekologiczne uwarunkowania i czynniki rozwoju funkcji gospodarczych na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego" finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki. Projekt był realizowany przez zespół pracowników Katedry Ekonomii i Zarządzania Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej w okresie od stycznia 2012 roku do grudnia 2015 roku na terenie województwa lubelskiego. Jego generalnym celem było poznanie lokalnych i regionalnych uwarunkowań oraz problemów związanych z wykorzystaniem czynnika ekologicznego w kreowaniu zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich województwa lubelskiego, sformułowanie relacji przyczynowo-skutkowych oraz wskazanie szans i pożądanych kierunków rozwoju.

Teren badań stanowiło 30 gmin w województwie lubelskim z grupy o najwyższej cenności ekologicznej wyłonionych według wskaźnika opracowanego przez D. Guzal-Dec[1] w ramach badania cenności ekologicznej gmin wiejskich i miejsko-wiejskich województwa lubelskiego. Grupę badanych gmin utworzyły: Janów Podlaski, Konstantynów, Józefów, Łukowa, Obsza, Dzwola, Janów Lubelski, Modliborzyce, Janowiec, Kazimierz Dolny, Wąwolnica, Kraśniczyn, Wilków, Dębowa Kłoda, Sosnowica, Stężyca, Lubycza Królewska, Susiec, Tarnawatka, Tomaszów Lubelski, Rossosz, Sławatycze, Urszulin, Włodawa, Adamów (zamojski), Krasnobród, Łabunie, Skierbieszów, Stary Zamość oraz Zwierzyniec. Na terenie wskazanych gmin badaniu poddano, oprócz samorządów gminnych, 150 przedsiębiorców i 150 gospodarstw rolnych.

Szczegółowe wyniki badań zostały opublikowane w Wydawnictwie Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej w czterech monografiach poświęconych – samorządowi terytorialnemu, przedsiębiorstwom oraz gospodarstwom rolnym funkcjonującym na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego, a także publikacji zbiorczej będących efektem końcowym projektu.

Autorki

[1] Guzal-Dec D., Operacjonalizacja modelu Presja-Stan-Reakcja w badaniu cenności ekologicznej gmin wiejskich na przykładzie województwa lubelskiego, Rocznik Ochrony Środowiska/Annual Set the Environment Protection, 15 (3), 2013, s. 2925–2941.

1. Samorząd gminny a rozwój przedsiębiorczości na obszarach przyrodniczo cennych

Analizując możliwości działania samorządu terytorialnego w zakresie wspierania rozwoju przedsiębiorczości należy zauważyć, że w żadnym akcie prawnym regulującym funkcjonowanie samorządu terytorialnego nie wskazano wyliczenia zadań czy działań w zakresie wspierania przedsiębiorczości. Powyższe oznacza, że sfera ta w dużym zakresie została pozostawiona w gestii swobodnej decyzji odpowiednich organów, które poza wykonywaniem zadań wskazanych w ustawach, związanych z organizacją życia gospodarczego – np. poprzez wydawanie niektórych zezwoleń, powinny także działać na rzecz poprawy warunków funkcjonowania przedsiębiorstw na terenie określonej jednostki samorządowej[2]. Zgodnie natomiast z ustawą o swobodzie działalności gospodarczej[3]„organy administracji publicznej (więc także samorząd terytorialny) wspierają rozwój przedsiębiorczości, tworząc korzystne warunki do podejmowania i wykonywania działalności gospodarczej, w szczególności wspierają mikroprzedsiębiorców oraz małych i średnich przedsiębiorców". Samorząd terytorialny może zatem zgodnie z przepisami obowiązującymi w Polsce[4] wspierać rozwój przedsiębiorczości na swoim terenie.

Budowa środowiska przedsiębiorczości opiera się na istnieniu partnerstwa pomiędzy trzema podstawowymi grupami: sektorem prywatnym, sektorem publicznym i sektorem społecznym. B. Szczupak i M. Czornik wskazują na następujące procesy tworzenia środowiska przedsiębiorczości[5]:

- doskonalenie kształcenia i uczenia się,
- kształtowanie więzi i sieci współpracy partnerów,
- kształtowanie partnerstwa sektorów,
- tworzenie pakietu usług wspierających powstawanie nowych firm,
- rozwijanie potencjału wzrostu firm istniejących.

Istota roli gminy w rozwoju przedsiębiorczości wynika z ustawowych cech samorządu terytorialnego. Podstawowe płaszczyzny działania gminy w zakresie rozwoju przedsiębiorczości to: polityka gminy, instrumenty finansowe, inwestycje, gospodarowanie mieniem, działalność gospodarcza gminy, rynek pracy, promocja gminy, strategia rozwoju gminy, tworzenie klimatu wspierającego przedsiębiorczość[6].

---

[2] Zgodnie z tzw. generalną klauzulą kompetencyjną, do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o zasięgu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów, patrz art. 6 Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz. U. 2001, Nr 142, Poz. 1591 z późn. zm.

[3] Art. 8 Ustawy z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej, Dz. U. 2004 Nr 173, Poz.1807, z późn. zm.

[4] na formalno-prawne możliwości w tym zakresie wskazują m.in. cytowana w pracy ustawa określająca ustrój i zadania j.s.t., ustawa z dn. 20 grudnia 1996 o gospodarce komunalnej. DZ.U. 1997 Nr 9 , poz. 43 z późn. zm.

[5] B. Szczupak, M. Czornik, Środowisko przedsiębiorczości a konkurencyjność miasta, [w:] Konkurencyjność miast i regionów a przedsiębiorczość i przemiany strukturalne, A. Klasik (red.), AE w Katowicach, Katowice 2001, s. 133.

[6] M. Huczek, Przedsiębiorczość ekologiczna a rozwój lokalny. Przedsiębiorczość-Edukacja, 6, 2010, s. 273.

Instrumenty, przy pomocy których samorząd terytorialny wspiera MSP mogą być wyróżniane według różnych kryteriów, przy czym podkreślić należy, że każde działanie gminy ma praktycznie bezpośredni bądź pośredni wpływ na lokalne firmy. Wśród wielu kryteriów klasyfikacji instrumentów wsparcia najbardziej popularne, podkreślające kompetencje finansowe władz w tym względzie, jest podejście polegające na klasyfikacji instrumentów wsparcia w oparciu o budżet jednostki samorządowej, czyli podział na instrumenty dochodowe i wydatkowe. Przy czym instrumenty powodujące zmniejszenie dochodów danej jednostki samorządowej np.: ulgi podatkowe nazywane są instrumentami dochodowymi, a te formy wsparcia, których zastosowanie pociąga za sobą wzrost wydatków, określa się jako wydatkowe. Do instrumentów dochodowych zaliczyć można ulgi i preferencje skierowane do podmiotów lokalnych w zakresie gminnej polityki podatkowej oraz preferencje przy ustalaniu wysokości opłat lokalnych. Do instrumentów wydatkowych zaliczymy natomiast: inwestycje w infrastrukturę oraz wspieranie funkcjonujących na terenie gmin instytucji otoczenia biznesu[7].

Skuteczność określonego instrumentu służącego stymulowaniu rozwoju gospodarczego zależy ogólnie biorąc od stopnia jego wpływu na wyniki finansowe lokalnych przedsiębiorstw. Jak zauważa A. Zalewski[8] badania zagraniczne w tym zakresie, zwłaszcza amerykańskie, wykazują, że:

– określone instrumenty stymulowania rozwoju w sposób zróżnicowany oddziałują na decyzje inwestycyjne przedsiębiorstw w poszczególnych działach gospodarki; ich wpływ różnicują także lokalne warunki gospodarowania; im warunki te korzystniejsze dla przedsiębiorstw, tym ten wpływ jest większy;

– czynniki różnicujące lokalne warunki gospodarowania, a więc zyski, koszty, sytuacja na rynku pracy, kapitału oraz produktów i zasobów, mają znacznie większy wpływ na lokalizację przedsiębiorstwa niż instrumenty finansowe władz lokalnych, np. w zakresie polityki podatkowej; najskuteczniejszym stymulatorem rozwoju gospodarczego okazuje się być proinwestycyjna polityka władz samorządowych nastawiona na poprawę lokalnych warunków gospodarowania.

Samorządy funkcjonujące na obszarach cennych przyrodniczo powinny szczególnie zabiegać o utrzymanie i przyciąganie na swój teren przedsiębiorstw proekologicznych. W literaturze sformułowano pojęcie przedsiębiorczości ekologicznej rozumianej jako „aktywność przedsiębiorcza z korzyścią dla środowiska naturalnego. Innowacje ekologiczne w przedsiębiorstwie są takimi zamianami w technologii, strukturze organizacyjnej i zarządzaniu organizacją, które zmniejszają negatywne oddziaływanie na środowisko naturalne lub zapobiegają mu”[9].

W literaturze przedmiotu często obniżanie stawek lub udzielanie ulg postrzegane jest jako stymulator lokalnego rozwoju gospodarczego, przy czym dostępne badania[10] nie potwierdzają tej zależności. Oznacza to, że najszybciej w rzeczywi-

[7] W. Dziemianowicz, E. Mackiewicz, E. Malinowska, W. Misiąg, M. Tomalak, Wspieranie przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny, PARP, Warszawa 2001, s. 8–16.

[8] A. Zalewski, Samorząd terytorialny a gospodarka lokalna, [w:] Państwo, społeczeństwo i gospodarka – proces przekształceń systemowych, Wydawnictwo SGH, Warszawa 1993, s. 117–131.

[9] M. Huczek, Przedsiębiorczość..., dz. cyt., s. 274.

[10] Jastrzębska M., Polityka budżetowa jednostek samorządu terytorialnego, Wydawnictwo UG, Gdańsk, 2005, s. 145.

stości nie rozwijają się gminy oferujące najniższe stawki podatkowe, stosujące zachęty w postaci ulg i zwolnień. Podkreśla się natomiast prorozwojowy (w perspektywie lokalnej, jak i ponadlokalnej) charakter działań dotyczących tworzenia infrastruktury lokalnej oraz ułatwiających funkcjonowanie i rozwój przedsiębiorstw związanych z danym terytorium[11].

Wśród działań ułatwiających funkcjonowanie i rozwój lokalnych przedsiębiorstw wskazać można m.in.: realizację programów wspierania przedsiębiorczości, współpracę i utrzymywanie kontaktów z przedsiębiorcami oraz upraszczanie procedur formalnych przy zakładaniu i prowadzeniu firmy. Zważywszy natomiast na ograniczenia budżetowe samorządów gmin wiejskich szczególnie preferowane powinny być także informacyjno-doradcze instrumenty pozainwestycyjne.

Tabela 1. Instrumenty wspierania przedsiębiorstw proekologicznych, które mogą być wykorzystywane przez władze gminy

Instrumenty wsparcia
współpraca i utrzymywanie kontaktów z przedsiębiorcami
informowanie o możliwościach pozyskiwania funduszy UE na rozwój przedsiębiorstw
promocja gospodarcza gminy
rozbudowa infrastruktury technicznej
pomoc prawna, informacyjna
upraszczanie procedur formalnych przy zakładaniu i prowadzeniu firmy
tworzenie i realizacja programu wspierania przedsiębiorczości w gminie
organizacja szkoleń, kursów z dziedziny przedsiębiorczości
odroczenie lub czasowe obniżenie opłat lokalnych
zwolnienie z opłat lokalnych

Źródło: opracowanie D. Guzal-Dec.

Samorządy gmin położonych na obszarach charakteryzujących się szczególnymi walorami przyrodniczymi (występowaniem prawnych form ochrony przyrody) powinny wykorzystywać i wspierać lokalne podmioty (przedsiębiorstwa, gospodarstwa domowe i rolników) w wykorzystaniu tych walorów i zasobów w przyjaznych środowisku formach gospodarowania. Wskazane jest także oszczędne, proekologiczne gospodarowanie zasobami środowiskowymi w ramach funkcjonowania urzędów gmin. Poniżej przedstawiono przykłady takich działań.

[11] Por. A. Zalewski, Konkurencja między jednostkami terytorialnymi a efektywność gospodarki, [w:] D. Strahl (red.), Gospodarka lokalna w teorii i praktyce, Prace Naukowe AE we Wrocławiu nr 1124, Wrocław 2006, s. 253 i dalsze: P.C. Cheshire, I.R. Gordon, Territorial competition: Some lessons for Policy, The Annals of Regional Science, 32, 1998, s. 327–342.

Tabela 2. Działania Urzędu Gminy ukierunkowane na wykorzystanie zasobów i walorów gminy w procesie rozwoju

Działania w obszarze:
wykorzystanie energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych w budynkach użyteczności publicznej
wdrażanie organizacyjnych lub technologicznych innowacji ekologicznych w urzędzie gminy
promowanie tzw. „zielonych zakupów"
promocja (poprzez uczestnictwo w konkursach) urzędu jako organizacji działającej proekologicznie
dbałość o estetykę gminy
organizowanie imprez kulturalnych, rekreacyjnych lub sportowych
promocja lokalnego dziedzictwa kulturowego
zachowanie lokalnego dziedzictwa przyrodniczego
promocja lokalnego dziedzictwa przyrodniczego
tworzenie lub modernizowanie bazy informacji turystycznej oraz stron internetowych
wspieranie rozwoju produktów i usług opartych na lokalnych zasobach, tradycyjnych sektorach gospodarki lub lokalnym dziedzictwie
budowa, odbudowa lub oznakowanie małej infrastruktury turystycznej
inicjowanie powstawania i wspieranie lokalnych stowarzyszeń zajmujących się promocją zasobów i walorów gminy
przygotowywanie i wydawanie folderów oraz innych publikacji informacyjnych o gminie i jej atrakcjach
wspieranie i promowanie wykorzystania przez mieszkańców lub podmioty działające na terenie gminy lokalnych źródeł energii odnawialnej
zachowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego np. tradycyjnej zabudowy wiejskiej
zachowanie, odtwarzanie, zabezpieczanie lub oznakowanie lokalnego dziedzictwa krajobrazowego
promocja gospodarcza gminy na targach i imprezach np. turystycznych
realizacja projektów promocji zasobów i walorów gminy finansowanych ze środków zagranicznych
kultywowanie tradycyjnych zawodów i rzemiosła
współtworzenie lokalnej organizacji turystycznej (LOT)
promocja rolnictwa ekologicznego lub innych działań poprawiających stan gleb, powietrza lub wód
promocja innych ekologicznych kierunków i form działalności gospodarczej

Źródło: Opracowanie D. Guzal-Dec.

W polityce rozwoju obszarów przyrodniczo cennych należy brać pod uwagę interdyscyplinarny charakter rozwoju lokalnego i proponować kompleksowe podejście do promowania rozwoju przedsiębiorczości, dostosowane do konkretnego miejsca. Wśród kluczowych działań wskazać można m.in.[12]:

[12] Dokument zamykający projekt „Business to Nature – nowe podejście do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach cennych przyrodniczo", Rekomendacje dla polityki, INTERREGIVC, European Regional Development Fund, 2012, s. 45–47.

- określenie i zrozumienie możliwości i słabych stron obszarów przyrodniczych i zapoznanie z nimi przedstawicieli środowiska biznesu, społeczności i organizacji wspierających przedsiębiorczość;
- wykorzystanie brandingu i marketingu do tworzenia poczucia wartości miejsca;
- promowanie wśród przedsiębiorców korzyści zamiast restrykcyjnych ograniczeń;
- współpracowanie w szerszym zakresie z instytucjami badawczymi i kreującymi wiedzę w celu jak najlepszego wykorzystania innowacji i poszerzania dostępnej bazy wiedzy;
- korzystanie ze wspólnych działań różnych sektorów do inicjowania wrażliwego rozwoju, np. w turystyce większa liczba małych firm może stworzyć równie dobrą jakość i atrakcyjne oferty dla turystów jak jedna czy dwie duże firmy, ale przy mniejszym oddziaływaniu na środowisko;
- tworzenie sieci i wspólnych zasobów, zachęcanie przedsiębiorców do zaangażowania się we wspólny marketing i podejmowanie wspólnych działań;
- premiowanie pomysłów wspierających innowacje oraz dzielenie się dobrymi praktykami biznesowymi;
- wsparcie projektów typu „Anchor" (kotwica), które tworzą środowisko możliwości biznesowych;
- ukierunkowanie na jakość wyników a nie ich ilość; np. tradycyjne wsparcie biznesu jest często nastawione na tworzenie ilości miejsc pracy lub na zwiększanie dochodów czy poprawę warunków przestrzennych; ważną sprawą jest zrównoważenie tych zadań, na co często ma wpływ jakość produktów, usług lub satysfakcja z pracy;
- zaakceptowanie, że promowanie przedsiębiorczości na peryferyjnych obszarach wiejskich i chronionych, ale dostępnych wymaga znacznych nakładów środków finansowych;
- wprowadzenie ram dla polityki w postaci podejścia „Rural Proof"[13] – zabezpieczenia potrzeb obszarów wiejskich, co wymaga od twórców polityki uwzględnienia potrzeb wsi i środowiska.

[13] Por. J. Atterton, Rural Proofing in England: A Formal Commitment in Need of Review, Centre for Rural Economy Discussion Paper Series, 20, 2008

2. Przykłady dobrych praktyk samorządów gmin przyrodniczo cennych województwa lubelskiego (gminy Rossosz i Janów Lubelski)

Gmina Rossosz – inicjatywa: „DOLINA ZIELAWY" – partnerstwo na rzecz wspólnego rozwoju

Samorządy pięciu gmin z dwóch powiatów: bialskiego i parczewskiego – Wisznic, Sosnówki, Rossosza, Jabłonia i Podedwórza podjęły współpracę w celu rozwoju oraz wspólnej promocji swoich gmin. Pomysł współpracy w ramach partnerstwa „Dolina Zielawy" narodził się w połowie 2007 r., a pierwsze porozumienie – umowa o współpracy – została podpisana w 2008 r. Celem zawiązania partnerstwa było zwiększenie szans na rozwój poprzez zwiększenie skuteczności pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych na rzecz gmin wchodzących w skład partnerskiego porozumienia.

Samorządy partnerskie w ramach porozumienia „Dolina Zielawy" współpracują w takich obszarach, jak rozwój regionalny, oświata, turystyka czy promocja. Wspólnie zrealizowano 8 projektów współpracy, działania te to m.in.:

- budowa dróg gminnych wchodzących w skład obszaru turystycznego „Dolina Zielawy" ,
- montaż 925 instalacji solarnych na domach prywatnych i budynkach użyteczności publicznej w 5 gminach wchodzących w skład partnerstwa,
- promocja kultury i turystyki na terenie obszaru turystycznego „Dolina Zielawy",
- tworzenie ponadlokalnej marki „DOLINA ZIELAWY" na gospodarczej mapie Lubelszczyzny,
- kompleksowy system edukacji przedszkolnej w gminach północnej Lubelszczyzny – utworzono łącznie 16 nowych grup przedszkolnych dla dzieci w wieku 3–5 lat (każda po 15 osób) w 5 partnerskich gminach,
- zakup energii elektrycznej dla gmin z partnerstwa „Dolina Zielawy" oraz gminy i miasta Parczew w okresie od 01.06.2011 do 31.12.2011 oraz 01.01.2012 – 31.12.2012 – zbiorczy zakup energii elektrycznej do obiektów zamawiającego po obniżonej cenie dzięki zastosowaniu mechanizmu przetargu i zakupów grupowych,
- zakup samochodów bojowych dla głównych jednostek straży pożarnej funkcjonujących na obszarze partnerstwa,
- powołanie spółki Energia Dolina Zielawy sp. z o.o. do realizacji zadań publicznych związanych z zabezpieczeniem energetycznym obszaru partnerstwa – spółka została powołana na początku roku 2012, 100% własności udziałów mają gminy wchodzące w skład partnerstwa „Dolina Zielawy"; wielkość udziałów na poszczególne gminy rozkłada się procentowo na każdą z gmin według wielkości danej gminy i liczby ludności; pierwszym przedsięwzięciem zrealizowanym przez „Energia Dolina Zielawy sp. z o.o." była budowa farmy fotowoltaicznej.

Pierwszym strategicznym działaniem marketingowym było stworzenie marki miejsca „Dolina Zielawy" pod hasłem „KRAINA ZIÓŁ". Gminy obszaru turystycznego Doliny Zielawy słyną z uprawy ziół. Promocja obszaru została tak zaplanowana, że do każdej gminy przyporządkowane zostało jedno zioło najbardziej charakterystyczne na danym obszarze. W ramach realizacji projektu został utworzony portal internetowy „Dolina Zielawy", wydano materiały promocyjne oraz stworzono system jednolitej wizualizacji i identyfikacji turystycznej obszaru – logotypy obszaru, tablice informacyjne, znaki kierunkowe, jak również witacze. W każdej z partnerskich gmin powstały punkty informacji turystycznej, w których można uzyskać dostęp do informacji o ciekawych i wartych zobaczenia obiektach, zapoznać się z materiałami promocyjnymi, otrzymać przygotowane w ramach projektu produkty regionalne – mieszanki ziół i olejków ziołowych oraz albumy zielne ze zbiorami legend, przepisami kulinarnymi i florystyką zielną.

Drugim strategicznym działaniem marketingowym było – w ramach partnerskiego porozumienia gmin „Dolina Zielawy" – utworzenie profesjonalnego systemu obsługi inwestora, który zawiera kompleksową ofertę inwestycyjną dla całego obszaru gmin partnerskich (Wisznice, Sosnówka, Jabłoń, Rossosz i Sosnówka). Przeprowadzono także spójną kampanię promocyjną. Wszystko to odbywało się w ramach projektu „DOLINA ZIELAWY ponadlokalną marką na gospodarczej mapie Lubelszczyzny", którego celem podstawowym było wzmocnienie i pełne wykorzystanie potencjału inwestycyjnego i turystycznego marki „Dolina Zielawy" dla przyspieszenia rozwoju gospodarczego obszaru i regionu. W ramach tego projektu partnerstwo „Dolina Zielawy" promowane było m.in.: na Międzynarodowych Targach Poznańskich – Polagra, Międzynarodowych Targach Turystycznych w Warszawie[14].

Gmina Janów Lubelski – inicjatywa stworzenia marki turystycznej „Zoom Natury"

Najcenniejszym walorem przyrodniczym gminy Janów Lubelski jest park krajobrazowy Lasy Janowskie – kompleks leśny o rozległości prawie już niespotykanej w Europie (zajmują 66% powierzchni gminy). Najcenniejsze fragmenty w ramach kompleksu objęto ochroną rezerwatową. Ważnym walorem z punktu widzenia turystyki wypoczynkowej jest także zalew o powierzchni 30 ha, wykorzystywany rekreacyjnie[15].

Samorząd gminy Janów Lubelski już od początków okresu transformacji ustrojowej podjął działania planistyczne w celu wypracowania dokumentów polityki strategicznej w obszarze rozwoju turystyki. Efektem prac była obszerna strategia rozwoju – Strategia rozwoju miasta i gminy Janów Lubelski 1997. Jednym z jej celów stał się rozwój turystyki, agroturystyki i rekreacji.

W 2002 r. Polskiej Agencji Rozwoju Turystyki zlecono wykonanie profesjonalnego Programu Rozwoju Produktu Turystycznego Miasta i Gminy Janów Lubel-

[14] www.dolinazielawy.pl, dostęp z dnia 01.09.2015, www.energetycznikreatorzyzmian.pl, dostęp z dnia 01.09.2015.

[15] Strategia rozwoju lokalnego Miasta i Gminy Janów Lubelski na lata 2008–2015, Janów Lubelski 2007, s. 23–27.

ski. Kluczowym celem Programu było stworzenie koncepcji silnego regionu turystycznego. Przedstawiono bogatą listę produktów turystycznych możliwych do realizacji na obszarze gminy. Program ten stał się faktycznie podstawą działań na rzecz rozwoju turystyki podmiotów lokalnych (w szczególności samorządu). W nawiązaniu do tegoż Programu w Strategii rozwoju lokalnego Miasta i Gminy Janów Lubelski na lata 2008–2015 jako założenia strategiczne w obszarze gospodarczym wskazano wykreowanie gminy jako rozpoznawalnego ośrodka turystycznego w skali kraju, profilowanie miasta (wypromowanie własnej marki nawiązującej do takich wartości jak: zdrowie, tradycja, natura i historia), stworzenie własnego sieciowego produktu turystycznego oraz utworzenie parku rekreacji nad zalewem. W aktualnie obowiązującej strategii na lata 2015–2022 znajdujemy, że „specjalizacją ponadregionalną dla gospodarki gminy powinno być włączenie powstających produktów turystyki lokalnej w ponadregionalną sieć obsługi ruchu turystycznego, z wykorzystaniem potencjału Lasów Janowskich oraz istniejącej infrastruktury turystycznej w województwie lubelskim i podkarpackim". Rozwój zintegrowanego produktu turystycznego Janów Lubelski o zasięgu ponadregionalnym przyjęto zatem jako cel operacyjny w aktualnie obowiązującej strategii rozwoju gminy[16]. Uwieńczeniem i konsekwencją uprzednio podjętych działań planistycznych w zakresie wspierania rozwoju funkcji turystycznej gminy jest opracowanie strategii marki „Janów Lubelski – Zoom Natury".

Największe przedsięwzięcia z zakresu turystyki na obszarze wiejskim gminy Janów Lubelski to: budowa 70 km tras rowerowych prowadzących przez Lasy Janowskie i najciekawsze miejsca w gminie, a także modernizacja zbiornika wodnego oraz budowa Parku Rekreacji Zoom Natury nad zalewem, w tym uzbrojenie terenów, powiększenie plaż, powiększenie zalewu, budowa urządzeń sportowych. Przy planowaniu i realizacji przedsięwzięć turystycznych wykorzystywane są wytyczne Programu Rozwoju Produktu Turystycznego Miasta i Gminy Janów Lubelski oraz Strategii rozwoju marki „Janów Lubelski – Zoom Natury".

Samorząd gminy wykorzystuje różnorodne instrumenty wsparcia lokalnej przedsiębiorczości. Stosuje zarówno pozafinansowe (głównie promocyjne), jak i finansowe narzędzia wsparcia, np.: czasowe zwolnienia od podatku dla przedsiębiorców inwestujących na obszarze gminy, tworzących nowe miejsca pracy. Władze przygotowały też dla inwestorów materiały multimedialne, reklamujące ofertę inwestycyjną gminy.

Samorząd aktywnie wspiera także organizacje społeczne. Z budżetu gminy przeznaczane są środki finansowe na granty, o które w konkursach mogą starać się stowarzyszenia. Stowarzyszenia są pomysłodawcami i realizatorami różnych imprez i w tych działaniach wspierane są również przez samorząd (np. organizacja Ogólnopolskich Spotkań Garncarskich). Władze gminy współpracują na rzecz turystyki również z innymi podmiotami, m.in. składając wspólne wnioski o dofinansowanie projektów w ramach programów UE. Tak było w przypadku projektu

[16] Strategia rozwoju lokalnego Miasta i Gminy Janów Lubelski na lata 2015–2022, Janów Lubelski 2014, s. 31-35.

dotyczącego ostoi konika biłgorajskiego, gdzie jako partnerzy występowali: samorząd gminy, nadleśnictwo i zarząd Parku Krajobrazowego Lasy Janowskie[17].

Jednostki organizacyjne gminy są zaangażowane w działania na rzecz promocji i turystyki. Janowski Ośrodek Kultury jest głównym organizatorem licznych imprez, czynnie w organizację wydarzeń kulturalnych włącza się również Muzeum Regionalne. Rozwija się też współpraca gminy ze stowarzyszeniami i instytucjami spoza jej terenu. W latach 1997–1998 gmina Janów Lubelski realizowała z partnerem niemieckim projekt promujący rozwój agroturystyki. Odbywały się szkolenia, wyjazdy studyjne. W organizacji szkoleń uczestniczył Ośrodek Doradztwa Rolniczego. W wyniku działań powstało kilka gospodarstw agroturystycznych. Z inicjatywy samorządu lokalnego w 1998 r. powstało stowarzyszenie agroturystyczne Ziemia Janowska[18].

Miasto Janów Lubelski jest podmiotem niesformalizowanego klastra „Epoka Gryczoka". Samorząd gminy Janów Lubelski był także inicjatorem powstania LGD „Leśny Krąg". W ramach tego partnerstwa zrealizowano m.in. projekt pt. „Bogactwo czerpane z natury – wykorzystanie potencjałów lokalnych i walorów turystycznych Ziemi Janowskiej w rozwoju przedsiębiorczości". W ramach projektu zostały zrealizowane m.in.: certyfikacja produktów lokalnych oraz opracowana koncepcja funkcjonalno-przestrzenna i strategia rozwoju Janowskiego Inkubatora Przedsiębiorczości[19].

Gmina Janów Lubelski jest bardzo aktywna pod względem promocji. Od 1997 r. publikuje materiały promocyjne, w tym profesjonalnie opracowany folder. Systematycznie prowadzona jest promocja turystyczna (turystyki zrównoważonej). Wśród wielu osiągnięć można wymienić zajęcie 5 miejsca w edycji Konkursu Komisji Europejskiej na „Najlepsze Europejskie Destynacje – EDEN" w temacie „turystyka na obszarach chronionych" za destynację turystyczną – „Janów Lubelski – dodaje sił" 2009 r. oraz zajęcie 14 miejsca w Rankingu Zrównoważonego Rozwoju Jednostek Samorządu Terytorialnego 2011 r.[20]

W ramach wdrażania koncepcji zintegrowanego produktu turystycznego ZOOM NATURY samorząd zrealizował dwa projekty: „ZOOM NATURY – promocja zrównoważonego rozwoju Ziemi Janowskiej" (2011–2012) – łączna wartość 923 215, 59 zł oraz Budowa Parku Rekreacji „ZOOM NATURY" nad zalewem w Janowie Lubelskim (2011–2013) całkowita wartość 21 329 749,46 zł. Projekty finansowane były w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego województwa lubelskiego na lata 2007–2013.

Projekt „ZOOM NATURY – promocja zrównoważonego rozwoju Ziemi Janowskiej" promował powstanie produktu turystycznego Zoom Natury. Celem głównym Projektu Budowa Parku Rekreacji „ZOOM NATURY" nad zalewem w Janowie Lubelskim było podniesienie turystycznej i gospodarczej konkurencyjności

[17] http://www.parki.lubelskie.pl/parki_krajobrazowe/lasy-janowskie.html, dostęp z dnia 1.08.2015.

[18] M. Bednarek-Szczepańska, Rola podmiotów lokalnych w rozwoju turystyki wiejskiej na wybranych obszarach Lubelszczyzny (The role of local actors in the development of rural tourism in the selected areas of Lublin region), Studia Obszarów Wiejskich (Rural Studies), 23, Warszawa 2010.

[19] Guzal-Dec D., Samorząd gminny w kreowaniu zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego, Maszynopis, PSW w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2015, s. 366.

[20] Dane Urzędu Gminy Janów Lubelski, 2013.

regionu Janowa Lubelskiego oraz szerzenie zachowań proekologicznych poprzez zwiększenie dostępności oferty ekologiczno – edukacyjnej – rozrywkowej na terenie gminy. Cele bezpośrednie to m.in.: wygenerowanie trwałych procesów rozwojowych opartych o wykorzystanie wewnętrznego potencjału tego obszaru, podniesienie stopnia wykorzystania istniejącego potencjału przyrodniczego, wzrost ilości produktów innowacyjnych z zakresu turystyki aktywnej i edukacyjnej o wysokich wartościach poznawczych oraz rozszerzanie świadomości edukacji ekologicznej i kształtowanie postaw proekologicznych[21]. Zoom Natury to innowacyjny projekt turystyczny oparty na idei zabawy i aktywnego poznawania przyrody. Przedsięwzięcie zrealizowane zostało przez gminę Janów Lubelski w partnerstwie z Nadleśnictwem Janów Lubelski i Janowskim Ośrodkiem Kultury.

Park Zoom Natury kontynuując ideę edukacji aktywnej stanowi uzupełnienie oferty Ośrodka Edukacji Ekologicznej w nowoczesnej formie z uwzględnieniem najnowszych form przekazu. Stanowi doskonałą ofertę dla rodzin z dziećmi, młodzieży, ale także dla pasjonatów, ekologów i dla zielonych szkół. Nowoczesna, ekologiczna architektura kompleksu została zaprojektowana w formie kilku budynków, zaadaptowanych na małe laboratoria, interaktywnie „zoomujące" poszczególne dziedziny z zakresu ekologii i ochrony środowiska[22].

3. Samorząd gminny we wspieraniu wykorzystania zasobów i walorów środowiska przyrodniczego w procesach stymulowania rozwoju obszarów przyrodniczo cennych

Analiza determinant rozwoju badanych gmin przyrodniczo cennych województwa lubelskiego oraz aktywności władz samorządowych w kreowaniu zrównoważonego rozwoju wskazała na potrzebę wsparcia tego procesu. Usprawnienia organizacyjne wskazano zarówno w obszarze wewnętrznym funkcjonowania samorządu – funkcjonowanie urzędów gmin, gminnych ośrodków kultury i edukacji oraz rad gmin, jak również w obszarze zewnętrznym – organizacja forum współpracy o charakterze międzysektorowym na rzecz zrównoważonego rozwoju – zrównoważonego gospodarowania zasobami i walorami przyrodniczymi gmin[23].

Postulowane zmiany w strukturze organizacyjnej urzędów gmin to wyodrębnienie stanowiska inspektora ds. ochrony środowiska i gospodarki odpadami. Działania te są warunkiem koniecznym usprawnienia wdrażania zarządzania środowiskowego i gospodarki odpadami w gminach. Postuluje się ponadto, w celu nadania właściwej rangi zwiększeniu aktywności samorządów w dynamizacji procesów rozwojowych, wyodrębnienie komisji Rady gminy ds. zrównoważonego rozwoju oraz powołanie Lokalnego Komitetu ds. zrównoważonego rozwoju. Jego zadaniem byłoby tworzenie i realizacja: Strategii innowacyjnego zrównoważone-

[21] www.zoomnatury.pl, dostęp z dnia 1.08.2015.

[22] Strategia marki Zoom Natury – Janów Lubelski, Janów Lubelski, s. 47-50; www.janowlubelski.pl/.../strategia-marki-janow-lubelski-zoom-natury, dostęp z dnia 1.09.2015.

[23] D. Guzal-Dec, Samorząd gminny..., dz. cyt., s. 368.

go wykorzystania lokalnych zasobów przyrodniczych oraz Programu wspierania przedsiębiorstw proekologicznych. Poważnym problemem utrudniającym rozwój partycypacyjnego zarządzania w samorządach badanych gmin jest niedostatek kapitału społecznego. Szczególną rolę w aktywizacji tego kapitału mogą spełnić samorządowe jednostki budżetowe zajmujące się realizacją zadań własnych gminy z zakresu kultury i oświaty. Wskazane jest zatem zwiększenie zaangażowania gminnych instytucji kultury i edukacji w proces edukacji ekologicznej oraz inicjowanie projektów służących rozwojowi kapitału społecznego[24].

Analiza aktywności samorządów gmin z obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego w zakresie kształtowania partnerskich relacji z różnego rodzaju środowiskami i instytucjami z terenu gminy i instytucjami o zasięgu ponadlokalnym wskazała na potrzebę[25]:

- intensyfikacji współpracy zwłaszcza z podmiotami lokalnymi: mieszkańcami i przedsiębiorcami (a szczególnie z lokalnymi liderami),
- wzmocnienia i rozwijania współpracy:
  - w ramach LGD oraz partnerstw międzygminnych krajowych i zagranicznych,
  - z samorządem powiatowym i wojewódzkim,
  - z zarządcami obszarów chronionych,
- zainicjowania współpracy z ośrodkami naukowymi.

Proces wykorzystania zasobów i walorów środowiska przyrodniczego we wdrażaniu zrównoważonego rozwoju w gminie wymaga uwzględnienia zachowania jego podstawowych uczestników: mieszkańców, przedsiębiorców, lokalnych liderów, a także organizacji publicznych i społecznych. Badane samorządy w niedostatecznym stopniu wykorzystują prorozwojowy potencjał współpracy z podmiotami z terenu gminy. Postuluje się zatem w pierwszej kolejności intensyfikację współpracy w środowisku lokalnym, zwłaszcza z mieszkańcami i przedsiębiorcami (a szczególnie z lokalnymi liderami, uznawanymi w środowisku lokalnym organizacjami społecznymi i lokalnymi mediami, mogącymi spełnić ważną funkcję w kształtowaniu świadomości ekologicznej lokalnej społeczności).

Współpraca z samorządem powiatowym i wojewódzkim powinna prowadzić do: upowszechniania edukacji ekologicznej wśród pracowników urzędów gmin, wzajemnej promocji, ze szczególnym uwzględnieniem upowszechniania marki gminy przyrodniczo cennej, realizacji samorządowych projektów infrastrukturalnych w zakresie gospodarczego wykorzystania zasobów i walorów przyrodniczych, w tym także w zakresie rozwoju turystyki. Zwiększenie konkurencyjności poszczególnych gmin przyrodniczo cennych przełoży się natomiast na poprawę wizerunku i konkurencyjności samorządów powiatowych i samorządu wojewódzkiego[26].

Pierwszym pozytywnym przykładem współpracy międzysektorowej, a w tym samorządowej były LGD. Wskazana jest zatem kontynuacja ich działalności i wsparcie samorządów dla tych stowarzyszeń. Rozwój LGD powinien przyczy-

[24] Tamże.
[25] D. Guzal-Dec, Samorząd gminny..., dz. cyt., s. 369.
[26] Tamże.

niać się do wzrostu zasobu „kapitału miękkiego" w gminie (intelektualnego, społecznego i relacyjnego). Zalecana jest także intensyfikacja współpracy z gminami partnerskimi poza LGD, w tym zwłaszcza zagranicznymi, co może skutkować przenoszeniem dobrych praktyk i dyfuzją innowacji[27].

Badania prowadzone na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego wykazały niski poziom usieciowienia gospodarki. Jest to m.in. wynikiem niedostatecznie ukształtowanej współpracy samorządów lokalnych z instytucjami naukowymi. Warunkiem niezbędnym powstania i realizacji strategii innowacyjnego wykorzystania zasobów i walorów przyrodniczych w procesie rozwoju gospodarczego jest zaangażowanie wiedzy naukowej i eksperckiej. Dlatego też konieczna jest ścisła współpraca samorządów gminnych z zarządcami obszarów chronionych oraz uczelniami o profilu przyrodniczym (kształcącymi na kierunkach przyrodniczych). Współpraca z zarządcami obszarów chronionych przyczyni się do usprawnienia procesu zarządzania rozwojem obszarów chronionych znajdujących się w granicach administracyjnych gmin i minimalizacji skali występowania konfliktów ekologicznych. W procesie mediacyjnym rozwiązywania tych problemów mogą być natomiast zaangażowani eksperci reprezentujący uczelnie o profilu przyrodniczym[28].

Usprawnienie procesu gospodarczego wykorzystania zasobów i walorów przyrodniczych w gminie wymaga analizy środowiskowych, gospodarczych i społecznych uwarunkowań rozwoju gminy oraz zbudowania uspołecznionej strategii innowacyjnego zrównoważonego wykorzystania lokalnych zasobów przyrodniczych i programu wspierania przedsiębiorstw proekologicznych[29].

4. Rekomendowane kierunki i formy wykorzystania lokalnych walorów i zasobów przyrodniczych w gminach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego

Do rekomendowanych kierunków i form wykorzystania walorów i zasobów przyrodniczych w badanych gminach należą[30]:

- ekoturystyka i turystyka edukacyjna – zalecany rozwój we wszystkich gminach, ze względu na ich znaczenie w upowszechnianiu się postaw ekologicznych nie tylko wśród turystów, ale i mieszkańców,
- agroturystyka w koncepcji NERAF (Nature tourism, Eco tourism, Rural tourism, Agritourism, Food tourism – jako nowoczesne podejście do agroturystyki nawiązujące do: turystyki przyrodniczej, ekoturystyki, turystyki wiejskiej oraz turystyki kulinarnej (może być wdrażana we wszystkich gminach, a zalecana w gminach posiadających znane już na rynku produkty tradycyjne: Janów Lubelski, Wilków, Rossosz, Sławatycze),

[27] Tamże.
[28] D. Guzal-Dec, Samorząd gminny…, dz. cyt., s. 383–385.
[29] Tamże.
[30] Tamże.

- zrównoważona turystyka kulturowa (zwłaszcza pielgrzymkowo-religijna i krajoznawcza) zalecana dla gmin: Włodawa, Janów Podlaski, Krasnobród, Kazimierz Dolny, Zwierzyniec,
- turystyka aktywna – ze względu m.in. na występujące trasy rowerowe oraz jeziora i cieki wodne zalecana dla gmin: Urszulin, Janów Lubelski, Wąwolnica, Janowiec, Kazimierz Dolny, Józefów, Zwierzyniec, Sławatycze, Janów Podlaski, Włodawa, Susiec,
- turystyka zdrowotna – ze względu na szczególnie korzystne warunki klimatyczne oraz występowanie źródeł geotermalnych postulowana dla gmin: Krasnobród, Zwierzyniec, Kazimierz Dolny, Wąwolnica, Janowiec, Łukowa,
- rolnictwo ekologiczne – może być wdrażane we wszystkich gminach, zalecane jako kierunek dywersyfikujący gospodarkę w gminach charakteryzujących się znaczącym udziałem użytków rolnych w strukturze gruntów, a jednocześnie relatywnie mniej na tle województwa żyznymi glebami[31]: Włodawa, Tomaszów Lubelski, Tarnawatka, Susiec, Sosnowica, Janowiec, Dzwola, Janów Lubelski, Modliborzyce, Obsza, Józefów, Janów Podlaski,
- rolnictwo specjalistyczne ze względu na wysoką jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej i/lub doświadczenie w specjalistycznej produkcji roślinnej lub zwierzęcej może być rozwijane w gminach: Wilków, Kraśniczyn, Janowiec, Janów Podlaski,
- zrównoważone budownictwo – którego priorytetem jest ograniczenie zużycia energii i zużywania zasobów naturalnych, a także zmniejszenie produkcji odpadów i zanieczyszczeń z transportu materiałów budowlanych[32]– zalecane we wszystkich gminach,
- rozwój rzemiosła – przyczyni się do kultywowania bogatej tradycji rzemieślniczej gmin: Stary Zamość, Kazimierz Dolny, Janowiec, Wąwolnica, Dzwola, Janów Lubelski, Modliborzyce,
- rozwój zielarstwa (szczególnie wskazany przy dużej podaży dobrego jakościowo surowca i tradycjach w uprawie ziół) – Rossosz, Zwierzyniec, Kraśniczyn,
- „małe przetwórstwo" ekologicznych płodów rolnych – rozwijane w celu stworzenia warunków do poprawy sytuacji dochodowej lokalnych producentów żywności, zalecane zwłaszcza w gminach dysponujących dużą ilością surowca i bazą firm kooperantów: Tomaszów Lubelski, Wilków, Józefów, Stary Zamość, Krasnobród, Adamów, Tarnawatka, Susiec, Lubycza Królewska, Dębowa Kłoda, Wilków, Obsza,
- produkcja surowców energetycznych/wykorzystanie odnawialnych źródeł energii – wskazane, wobec szczególnych warunków nasłonecznienia i/lub pozyskiwania energii wiatru, w takich gminach jak: Zwierzyniec, Krasnobród, Adamów, Włodawa, Rossosz, Tomaszów Lubelski, Tarnawatka, Stężyca,

[31] Wskaźnik Waloryzacji Rolniczej Przestrzeni Produkcyjnej według IUNG (WWRPP) niższy niż średnia dla województwa.

[32] Strategia na rzecz zrównoważonej konkurencyjności branży budowlanej i jej przedsiębiorstw, COM(2012) 433 final, Bruksela 31.07.2012.

Susiec, Lubycza Królewska, Sosnowica, Wilków, Kraśniczyn, Obsza, Łukowa, Józefów,
- zrównoważona gospodarka leśna i przemysł drzewny – wskazane w gminach o rozwiniętej funkcji leśnej – Józefów, Dzwola, Łukowa.

5. Uwarunkowania prowadzenia działalności gospodarczej związane z występowaniem prawnych form ochrony przyrody

Jednym z głównych uwarunkowań – ograniczeń prowadzenia działalności gospodarczej w gminach przyrodniczo cennych są obostrzenia wynikające z występowania na ich terenie ustanowionych prawem form ochrony przyrody. W ustawie o ochronie przyrody zostały przedstawione zasady użytkowania obszarów przyrodniczo cennych i dopuszczalne formy działalności gospodarczej. W art. 15, 17, 24, 33 i 45[33] wskazano listę ograniczeń i zakazów dotyczących parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu i innych form ochrony. Najostrzejsze rygory stosowane są w parkach narodowych i rezerwatach przyrody, umiarkowane w parkach krajobrazowych oraz w otulinach parków narodowych, najbardziej liberalne na obszarach chronionego krajobrazu i w otulinach parków krajobrazowych. Katalog ograniczeń zamieszczono w tabeli 3.

[33] Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz. U. 2004 Nr 92, Poz. 880.

Tabela 3. Podstawowe ograniczenia działalności gospodarczej dotyczące obszarów chronionych

Forma ochrony przyrody	Podstawa prawna	Ograniczenia
Park narodowy i rezerwat przyrody	Art. 15 Ustawy o ochronie przyrody	– zakaz budowy lub przebudowy obiektów budowlanych i urządzeń technicznych; – zakaz chwytania lub zabijania dziko występujących zwierząt, zbierania jaj, polowania; – zakaz pozyskiwania roślin oraz grzybów; – zakaz użytkowania obiektów przyrodniczych, obszarów oraz zasobów, tworów i składników przyrody; – zakaz zmiany stosunków wodnych, regulacji rzek i potoków; – zakaz pozyskiwania skał, w tym torfu oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt, minerałów i bursztynu; – zakaz niszczenia gleby lub zmiany przeznaczenia i użytkowania gruntów; – zakaz prowadzenia działalności wytwórczej, handlowej i rolniczej, z wyjątkiem miejsc wyznaczonych w planie ochrony; – zakaz stosowania chemicznych i biologicznych środków ochrony roślin i nawozów; – zakaz zbioru dziko występujących roślin i grzybów oraz ich części; – zakaz połowu ryb i innych organizmów wodnych, z wyjątkiem miejsc wyznaczonych w planie ochrony lub zadaniach ochronnych; – zakaz ruchu pieszego, rowerowego, narciarskiego i jazdy konnej wierzchem; – zakaz wspinaczki, eksploracji jaskiń lub zbiorników wodnych; – zakaz ruchu pojazdów poza drogami publicznymi; – zakaz umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych; – zakaz używania sprzętu motorowego; – zakaz wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu; – zakaz biwakowania; – zakaz prowadzenia badań naukowych; – zakaz wprowadzania gatunków roślin, zwierząt lub grzybów, wprowadzania organizmów genetycznie zmodyfikowanych; – zakaz organizacji imprez rekreacyjno-sportowych.

Źródło: Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz.U. 2004 Nr 92 poz. 880.

Tabela 3. Podstawowe ograniczenia działalności gospodarczej dotyczące obszarów chronionych cd.

Forma ochrony przyrody	Podstawa prawna	Ograniczenia
Park krajobrazowy	Art. 17 Ustawy o ochronie przyrody	– zakaz realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko; – zakaz umyślnego zabijania dziko występujących zwierząt, z wyjątkiem racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej, rybackiej i łowieckiej; – zakaz likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych; – zakaz pozyskiwania do celów gospodarczych skał, w tym torfu oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt, a także minerałów i bursztynu; – zakaz wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu; – zakaz dokonywania zmian stosunków wodnych; – zakaz budowania nowych obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior i innych zbiorników wodnych, z wyjątkiem obiektów służących turystyce wodnej, gospodarce wodnej lub rybackiej; – zakaz lokalizowania obiektów budowlanych w pasie szerokości 200 m od krawędzi brzegów klifowych oraz w pasie technicznym brzegu morskiego; – zakaz likwidowania, zasypywania i przekształcania zbiorników wodnych, starorzeczy oraz obszarów wodno-błotnych; – zakaz wylewania gnojowicy, z wyjątkiem nawożenia własnych gruntów rolnych; – zakaz prowadzenia chowu i hodowli zwierząt metodą bezściółkową; – zakaz utrzymywania otwartych rowów ściekowych i zbiorników ściekowych; – zakaz organizowania rajdów motorowych i samochodowych; – zakaz używania sprzętu motorowego na otwartych zbiornikach wodnych.
Obszar Natura 2000	Art. 33 Ustawy o ochronie przyrody	– zabrania się, z zastrzeżeniem sytuacji, kiedy przemawiają za tym konieczne wymogi nadrzędnego interesu publicznego, w tym wymogi o charakterze społecznym lub gospodarczym i braku rozwiązań alternatywnych, podejmowania działań mogących, osobno lub w połączeniu z innymi działaniami, znacząco negatywnie oddziaływać na cele ochrony obszaru Natura 2000, w tym w szczególności: 1) pogorszyć stan siedlisk przyrodniczych lub siedlisk gatunków roślin i zwierząt, dla których ochrony wyznaczono obszar Natura 2000 lub 2) wpłynąć negatywnie na gatunki, dla których ochrony został wyznaczony obszar Natura 2000 lub 3) pogorszyć integralność obszaru Natura 2000 lub jego powiązania z innymi obszarami.

Źródło: Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz.U. 2004 Nr 92 poz. 880.

Tabela 3. Podstawowe ograniczenia działalności gospodarczej dotyczące obszarów chronionych cd.

Forma ochrony przyrody	Podstawa prawna	Ograniczenia
Obszar chronionego krajobrazu	Art. 24 Ustawy o ochronie przyrody	– zakaz zabijania dziko występujących zwierząt, z wyjątkiem wykonywania czynności związanych z racjonalną gospodarką rolną, leśną, rybacką i łowiecką; – zakaz realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko; – zakaz likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych; – zakaz wydobywania do celów gospodarczych skał, w tym torfu, oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt, a także minerałów i bursztynu; – zakaz wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu; – zakaz dokonywania zmian stosunków wodnych, jeżeli służą innym celom niż ochrona przyrody lub zrównoważone wykorzystanie użytków rolnych i leśnych oraz racjonalna gospodarka wodna lub rybacka; – zakaz likwidowania naturalnych zbiorników wodnych, starorzeczy i obszarów wodno-błotnych; – zakaz lokalizowania obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior i innych zbiorników wodnych, z wyjątkiem urządzeń wodnych oraz obiektów służących prowadzeniu racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej; – zakaz lokalizowania obiektów budowlanych w pasie szerokości 200 m od linii brzegów klifowych oraz w pasie technicznym brzegu morskiego.
Pomnik przyrody, stanowisko dokumentacyjne, użytek ekologiczny, zespół przyrodniczo-krajobrazowy	Art. 45 Ustawy o ochronie przyrody	– zakaz niszczenia, uszkadzania lub przekształcania obiektu lub obszaru; – zakaz wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu; – zakaz uszkadzania i zanieczyszczania gleby; – zakaz dokonywania zmian stosunków wodnych; – zakaz likwidowania, zasypywania i przekształcania naturalnych zbiorników wodnych, starorzeczy oraz obszarów wodno-błotnych; – zakaz wylewania gnojowicy, z wyjątkiem nawożenia użytkowanych gruntów rolnych; – zakaz zmiany sposobu użytkowania ziemi; – zakaz wydobywania do celów gospodarczych skał, w tym torfu, oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt, a także minerałów i bursztynu; – zakaz umyślnego zabijania dziko występujących zwierząt, z wyjątkiem wykonywania czynności związanych z racjonalną gospodarką rolną, leśną, rybacką i łowiecką; – zakaz zbioru roślin i grzybów na obszarach użytków ekologicznych; – zakaz umieszczania tablic reklamowych.

Źródło: Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz.U. 2004 Nr 92 poz. 880.

Wprowadzone przez Ustawę o ochronie przyrody ograniczenia w zakresie gospodarowania dotyczą tradycyjnych form wykorzystania zasobów środowiskowych i ochrony komponentów oraz elementów środowiska przyrodniczego. Jest to bez wątpienia utrudnienie dla mieszkańców, ale tego typu eksploatacja środowiska przyrodniczego nie jest najbardziej pożądanym kierunkiem rozwoju lokalnego. Część zakazów ogranicza możliwości intensyfikacji produkcji rolnej czy wydobywczej oraz rozwoju tradycyjnych form turystyki czy transportu. Ograniczenia dotyczą także zakresu inwestycji budowlanych i infrastrukturalnych oraz inwestycji pod usługi. Nie można też stosować nowoczesnych technik i środków w rolnictwie, takich jak np.: środki ochrony roślin, nawozy sztuczne czy genetycznie modyfikowane organizmy. Nie wolno także dokonywać zbyt istotnych zmian komponentów środowiska przyrodniczego np.: w zakresie stosunków wodnych czy przekształceń krajobrazu. Tego typu ograniczenia mogą być uciążliwe dla lokalnej gospodarki.

Inna grupa ograniczeń dotyka przede wszystkim konkretnych osób i lokalną społeczność. Dotyczy to ograniczeń w pozyskiwaniu użytków ekonomicznych i pozaekonomicznych środowiska przyrodniczego. Nie można korzystać ze środowiska w formie rekreacji i wypoczynku w zbyt szerokim zakresie. Obszary przyrodniczo cenne tworzą także istotne ograniczenia przy tworzeniu lokalnych dokumentów, takich jak plany zagospodarowania przestrzennego, strategie zrównoważonego rozwoju czy lokalne polityki ekologiczne. Ich występowanie zmniejsza zakres kompetencji lokalnych władz samorządowych i komplikuje procesy decyzyjne[34].

W odniesieniu do poszczególnych kategorii terenów chronionych dopuszczalne są różne formy użytkowania zasobów środowiskowych. Obserwowalne zróżnicowanie wynika właśnie z odmiennego rygoru prawnego przypisanego danemu obszarowi[35].

[34] S. Czaja, A. Becla, Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania, Wydawnictwo AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2007, s. 371-373.

[35] A. Bołtromiuk, Ekonomiczne aspekty…, dz. cyt. s. 75.

Tabela 4. Niedopuszczalna, dopuszczalna i zalecana działalność gospodarcza według form ochrony przyrody

Rodzaj działalności	Rezerwat, w tym ochrona:		Park narodowy, w tym ochrona		Park krajobrazowy	Obszar chronionego krajobrazu	Obszar Natura 2000
	ścisła	częściowa	ścisła	częściowa			
ekoturystyka	-	x	-	+	+	+	+
agroturystyka	-	x	-	x	+	+	+
turystyka uzdrowiskowa	-	-	-	+	+	+	+
turystyka krajoznawczo-edukacyjna	-	+	-	+	+	+	+
turystyka rowerowa	-	-	-	x	+	+	+
turystyka masowa	-	-	-	x	x	+	+
rolnictwo ekologiczne	-	x	-	x	+	+	+
pielęgnacyjno-hodowlana gospodarka leśna	-	+	x	+	+	+	+
pozyskanie runa leśnego, racjonalna gospodarka łowiecka	-	-	-	-	x	+	+
pamiątkarstwo, rękodzielnictwo	-	+	x	+	+	+	+
przemysł	-	-	-	-	x	x	x

(-) niedopuszczalna; (x) dopuszczalna; (+) zalecana

Źródło: opracowanie na podstawie: A. Zielińska, Abilities of running an economic activity on protected areas, Economics&Sociology, 2 (2), 2009, p. 110 oraz A. Bołtromiuk, Ekonomiczne aspekty funkcjonowania obszarów chronionych, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2003, s. 75.

Funkcje ochronne w największym stopniu spełnia forma rezerwatu. Celem rezerwatu jest bowiem przede wszystkim utrzymanie dotychczasowych stosunków biocenotycznych. Według skali obowiązujących ustawowo ograniczeń wśród wymienionej kategorii można wyróżnić rezerwaty o charakterze ścisłym oraz częściowym. Działalność człowieka w ograniczonym zakresie dopuszczona jest tylko w obiektach drugiego typu. W rezerwatach ścisłych mogą i powinny być prowadzone wyłącznie badania naukowe oraz, pod pewnymi warunkami, dydaktyka specjalistyczna, natomiast w przypadku rezerwatów częściowych dodatkowym kierunkiem ich użytkowania jest turystyka krajoznawczo-edukacyjna realizowana w formie ich zwiedzania. Nie ma możliwości bowiem ich zagospodarowania turystycznego w zakresie komunikacji, bazy noclegowej, gastronomicznej i towa-

rzyszącej. W rezerwatach o charakterze częściowym dopuszcza się także dalsze użytkowanie rolnicze enklaw, na terenie których przed wprowadzeniem przepisów ochronnych istniały już pewne formy gospodarki rolnej. Służy ono zachowaniu cennych, ukształtowanych pod wpływem działalności człowieka ekosystemów, niekiedy ma także znaczenie kulturowe[36].

Prawne ograniczenia działalności człowieka w parkach narodowych są zbliżone do obowiązujących w rezerwatach i tak jak tam zależą od poziomu ochrony (ścisła, częściowa czy krajobrazowa). W parkach priorytetem jest również działalność ochronna, naukowa i dydaktyka specjalistyczna. Ponadto mogą być one udostępniane dla kwalifikowanej turystyki (pieszej, narciarskiej, rowerowej) po odpowiednio wyznaczonych szlakach, przy czym lokalizację bazy noclegowej i innych usług turystycznych zaleca się poza granicami chronionych obiektów. Podobnie jak w rezerwatach przyrody inne formy turystyki, np.: biwakowanie, wypoczynek i rekreacja, nie powinny mieć tu miejsca. Wyjątkowo niektóre z dziedzin turystyki i sportu dopuszcza się w parkach, jeśli poza terenem chronionym nie ma w kraju warunków do ich uprawiania oraz po sformułowaniu odpowiednich rygorów, którym muszą podlegać. Na obszarach parków narodowych w relatywnie większym zakresie obecna jest gospodarka rolna. Istotnym ograniczeniom, aż do całkowitego zakazu włącznie podlega z reguły gospodarka rybacka, działalność wytwórcza i handlowa (za wyjątkiem tych wprowadzonych w schroniskach turystycznych czy obiektach administracji parku). Dąży się też do całkowitej eliminacji transportu zewnętrznego, nie związanego z funkcjonowaniem parku, jak i ograniczeniem do niezbędnego minimum przewozów osób i rzeczy w obsłudze działalności ochronnej (używane środki powinny cechować się niską uciążliwością dla środowiska). Drewno w gospodarce leśnej pozyskuje się jedynie w trakcie zabiegów pielęgnacyjno-hodowlanych lub usuwania skutków klęsk żywiołowych[37].

W parkach krajobrazowych panuje stosunkowo mniejszy reżim ochronny w porównaniu z rezerwatami czy parkami narodowymi. Świadczy o tym fakt, że grunty rolne, leśne i inne nieruchomości zlokalizowane w ich granicach pozostawia się w gospodarczym użytkowaniu. W ramach popularyzacji i upowszechniania wartości przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych należy tu prowadzić edukację ekologiczną i rozwijać różne formy turystyki. Większym ograniczeniom w parkach krajobrazowych podlega głównie działalność przemysłowa. W zasadzie tylko w obrębie jednostek osadniczych dopuszcza się funkcjonowanie niewielkich zakładów przemysłowych, pod warunkiem zachowania wymogów określonych ocenami oddziaływania na środowisko. W sprzeczności z funkcją ochronną pozostaje także intensywne pozyskiwanie drewna czy wielkotowarowe formy gospodarowania w rolnictwie, intensywny rozwój osadnictwa, komunikacji i infrastruktury technicznej[38]. Utworzenie parku krajobrazowego jest tożsame z obowiązkiem prowadzenia racjonalnej gospodarki leśnej. W gospodarce rolnej podstawową prawidłowością powinna być ochrona gruntów rolnych, zapobie-

[36] Tamże, s. 76.
[37] Tamże, s. 76–77.
[38] D. Ptaszycka-Jackowska, M. Baranowska-Janota, Przyrodnicze obszary chronione. Możliwości użytkowania, IGPiK, Warszawa 1996, s. 93.

ganie procesom ich degradacji, dopasowanie struktury zasiewów do lokalnych warunków przyrodniczych. Obowiązują ograniczenia w stosowaniu chemicznych środków plonotwórczych, upraw monokulturowych, a także lokalizacji dużych ferm hodowlanych i obiektów szklarniowych.

Ograniczenia w stosunku do realizacji funkcji turystycznej są różnorakie w zależności od rodzaju obiektu. Małe i średnie parki powinny być przeznaczone wyłącznie do ekstensywnego użytkowania turystycznego, w parkach o dużej powierzchni celowe jest wydzielenie trzech sfer użytkowania: ekstensywnego, skoncentrowanego i osadnictwa wypoczynkowego. W parkach typu leśnego planowanie i realizacja funkcji turystycznej powinny opierać się na uwarunkowaniach wynikających z kategorii leśnych obszarów rekreacyjnych, a w pozostałych typach obiektów dopuszcza się rozwój turystyki pobytowej oraz rozbudowę bazy noclegowej[39].

Na obszarach chronionego krajobrazu stosowane są relatywnie najbardziej liberalne rygory ochronne. Restrykcje sprowadzają się jedynie do zakazu lokalizacji przemysłu negatywnie oddziałującego na środowisko oraz eliminacji innych uciążliwych dla otoczenia form gospodarowania, np.: intensywnego pozyskiwania drewna, nadmiernego rozwoju komunikacji, osadnictwa i infrastruktury technicznej. Preferowane są inwestycje turystyczne, budownictwo letniskowe przy zachowaniu regionalnego stylu architektonicznego i w obrębie jednostek osadniczych. Popiera się rozwój rolnictwa ekologicznego, zalecane jest zwiększanie lesistości oraz liczby zbiorników wodnych.

W rolnictwie wymóg zapewnienia stabilności środowiska oznacza obowiązek utrzymania odpowiedniej proporcji między ekosystemami: rolniczym i pozostałymi, ochronę gleby, wody i użytków ekologicznych zlokalizowanych w obrębie gospodarstwa, a także właściwego kształtowania krajobrazu rolniczego. Wiąże się to z ograniczeniem poziomu intensywności rolniczego użytkowania ziemi, a w tym nawożenia mineralnego, stosowania pestycydów, bezściółkowego chowu zwierząt, wprowadzania monokultur na dużych obszarach. W gospodarce leśnej natomiast niedopuszczalne jest przekraczanie etapów cięć rębnych, zakładania plantacji drzew szybko rosnących, stosowania środków chemicznych w hodowli i ochronie lasu. Poza tym na omawianych obszarach lasy pełnią na ogół funkcje produkcyjną i korzystanie z ich zasobów oparte jest na ogólnych zasadach przyjętych w gospodarstwach leśnych. Bardzo szerokie możliwości rozwoju turystyki na takich obszarach ogranicza konieczność uwzględniania potrzeb miejscowej ludności, warunków przyrodniczych, realizowanych innych funkcji oraz przede wszystkim wymogi ochronne. Dlatego też stopień wykorzystania i zagospodarowania turystycznego danego obiektu musi być określony zarówno w sensie przestrzennym, jak i ilościowym, jakościowym i czasowym[40].

[39] Tamże, s. 92.

[40] D. Ptaszycka-Jackowska, M. Baranowska-Janota, Przyrodnicze obszary…, dz. cyt., s. 102–105.

6. Ogólne zasady gospodarowania na obszarach przyrodniczo cennych

Realizacja funkcji produkcyjnych na obszarach przyrodniczo cennych wymaga stosowania szczegółowych zasad dotyczących gospodarowania, wśród których należy wymienić[41]:

- kształtowanie funkcjonalnych struktur obszarów ochronnych, które pozwalałyby na zachowanie i wzmocnienie funkcji poszczególnych ekosystemów w regulacji stosunków środowiskowych,
- kształtowanie racjonalnych związków między podmiotami gospodarczymi i jednostkami osiedleńczymi a środowiskiem przyrodniczym, w tym zapewnienie właściwej lokalizacji nowych jednostek osadniczych,
- preferowanie utrwalania funkcji ochronnej i rozwoju funkcji turystyczno-rekreacyjnej, uzdrowiskowej i kulturowej,
- skuteczne zabezpieczenie współdziałania instytucji, takich jak normy prawne, administracja rządowa i samorządowa oraz społeczności lokalne,
- zapewnienie odpowiedniego poziomu wyposażenia danego obszaru w elementy infrastruktury technicznej i społecznej.

Do poszczególnych form aktywności gospodarczej zlokalizowanej na obszarach chronionych odnoszą się natomiast następujące zalecenia[42]:

- w przemyśle – unikanie lokalizacji inwestycji kolidujących z funkcjami środowiska, preferowanie technologii bezpiecznych dla środowiska oraz instalacji urządzeń ochronnych,
- w rolnictwie – upowszechnienie modelu rolnictwa proekologicznego, mniej uciążliwego dla środowiska,
- w gospodarce leśnej – preferowanie rozwoju funkcji półprodukcyjnych i pozaprodukcyjnych, racjonalizacja gospodarki, unikanie prowadzenia intensywnego ruchu komunikacyjnego przez wartościowe kompleksy leśne,
- w gospodarce komunalnej – preferowanie scentralizowanych źródeł zaopatrzenia w energię opartych na tzw. czystych nośnikach, właściwa utylizacja ścieków i odpadów, minimalizacja zanieczyszczeń powietrza pochodzących z transportu.

[41] B. Prandecka, Długofalowe zadania trwałego rozwoju Polski i ochrony środowiska przyrodniczego. Synteza, Filia UW w Białymstoku, Białystok 1994, s. 124–125.

[42] Tamże.

7. Preferowane rodzaje działalności gospodarczej na obszarach przyrodniczo cennych[43]

Możliwości działalności przedsiębiorstw na obszarach cennych przyrodniczo można rozpatrywać w wielu sferach: przyrodniczej, technicznej, produkcyjnej i usługowej.

W **sferze przyrodniczej** wśród przykładów działań wskazać można: produkcję, konserwację i instalowanie urządzeń związanych z ochroną gatunkową, działalność usługową wspierającą ochronę gatunków oraz gospodarkę leśną i rolnictwo, działalność związaną z rekultywacją i kształtowaniem przestrzeni przyrodniczej, działalność weterynaryjną. W ramach **sfery technicznej** możliwe do rozwijania rodzaje działalności gospodarczej obejmują: produkcję, konserwację i instalowanie urządzeń związanych z rozwiązywaniem konfliktów z udziałem gatunków oraz udostępnianiem obszarów chronionych oraz działalność związaną z budową obiektów. W **sferze produkcyjnej** zwrócić należy uwagę na działania takie, jak uprawa roślin, chów i hodowla zwierząt, przetwórstwo i sprzedaż hurtowa i detaliczna żywności, chów i hodowla ryb oraz pozostałych organizmów wodnych, pozyskanie drewna i produktów leśnych, produkcja i sprzedaż wyrobów z surowców naturalnych**. Sfera usługowa** stwarza także wiele możliwości rozwijania prośrodowiskowej działalności gospodarczej, w tym w zakresie informacji i komunikacji, doradztwa związanego z prowadzeniem działalności gospodarczej, monitoringiem przyrodniczym, działalności w zakresie specjalistycznego projektowania, marketingu, ekologicznej edukacji pozaszkolnej[44].

Przyjąć należy, że obszary przyrodniczo cenne wymagają poszukiwania i rozwijania dziedzin działalności gospodarczej realizowanych zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Gospodarowanie opierające się na koncepcji zrównoważonego rozwoju polega na odpowiednim skojarzeniu tych form aktywności gospodarczej, które nie tylko nie zakłócają podstawowych funkcji środowiska przyrodniczego lecz pozwalają na wykorzystanie zarówno zasobów, jak i usług środowiskowych. Wśród tych form wskazać można[45]:

- rolnictwo ekologiczne i ekologizację rolnictwa konwencjonalnego,
- zrównoważone formy turystyki i ekologizację turystyki konwencjonalnej,
- ekologiczną gospodarkę leśną,
- drobny, skojarzony z lokalnym środowiskiem przyrodniczym przemysł i rzemiosło oraz działalność usługową,

[43] Opracowano na podstawie: M. Zwolińska-Ligaj, Integracja funkcji gospodarczych i środowiskowych na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego. Perspektywa przedsiębiorstw, Maszynopis, PSW w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2015.

[44] A. Liro, Z. Tederko, Potencjalne kierunki rozwoju przedsiębiorczości na obszarach cennych przyrodniczo, [w:] A. Bołtromiuk, M. Kłodziński (red.), Natura 2000 jako czynnik zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich regionu Zielonych Płuc Polski, Problemy rozwoju wsi i rolnictwa, IRWiR PAN, Warszawa 2011, s. 309-314.

[45] A. Zielińska, Gospodarowanie na obszarach przyrodniczo cennych w Polsce w kontekście rozwoju zrównoważonego, Wydawnictwo UE we Wrocławiu, Wrocław 2013, s. 166, 168.

- wkomponowane w środowisko przyrodnicze osadnictwo połączone z odpowiednią infrastrukturą i działalnością transportową.

Do proekologicznej działalności gospodarczej na obszarach przyrodniczo cennych należy zaliczyć takie dziedziny, jak[46]:

- ekoturystykę i agroturystykę,
- rolnictwo ekologiczne przyczyniające się do produkcji bezpiecznej żywności,
- zrównoważoną gospodarkę leśną (pozyskiwanie drewna, runa leśnego)
- przyrodolecznictwo i lecznictwo uzdrowiskowe (wykorzystanie naturalnych warunków przyrodniczych do rozwoju lecznictwa uzdrowiskowego),
- pamiątkarstwo, rękodzielnictwo.

Wśród różnych dziedzin działalności gospodarczej na obszarach przyrodniczo cennych **turystyka** wykazuje zwiększające się znaczenie w odpowiedzi na występujące zapotrzebowanie na „wiejskość" i związane z nią atrybuty. Takie bariery rozwojowe regionów słabo rozwiniętych, jak dominacja sektora rolniczego w strukturze gospodarki, znaczne odległości od większych ośrodków osadniczych, utrzymywanie się tradycyjnych aktywności, kultury i stylu życia mogą tworzyć pozytywne warunki dla rozwoju turystyki[47].

Turystyka na obszarach wiejskich może obejmować wiele działań ukierunkowanych na wykorzystanie różnych rodzajów zasobów, w tym elementów kulturowych i przyrodniczych. Potencjalne aktywności mogą obejmować: turystykę, aktywności wykorzystujące akweny wodne, przestrzeń (ziemię), powietrze (lotnictwo), kulturę i edukację, działania związane z ochroną przyrody, działalność gastronomiczną, związaną ze zdrowiem i kondycją fizyczną oraz aktywność „duchową" obejmującą pielgrzymki i rekolekcje. Turystyka wiejska wykracza poza samo uzupełnienie tradycyjnych dla obszarów wiejskich aktywności, takich jak rolnictwo i może działać jako katalizator dla całego szeregu nowych działań przedsiębiorczych, tworzonych partnerstw i sieci[48].

Specyfika obszarów przyrodniczo cennych, a szczególnie konieczność ochrony przyrody wskazują na możliwość rozwoju czterech następujących rodzajów turystyki[49]:

- **turystyka wiejska** (agroturystyka, ekoturystyka, ekoagroturystyka),
- **turystyka krajoznawcza,**
- **turystyka kwalifikowana,**
- **turystyka weekendowa.**

Przełożenie koncepcji zrównoważonego rozwoju na sektor turystyki dało początek upowszechnianiu pojęcia „**turystyka zrównoważona**" (ang. *sustainable tourism*). Światowa Organizacja Turystyki (ang. *World Tourism Organization - WTO*) zdefiniowała zrównoważoną turystykę jako taką, która „w pełni uwzględnia jej obecne i przyszłe skutki ekonomiczne, społeczne i środowiskowe uwzględ-

[46] Tamże, s. 44.

[47] T. Olliver, T. Jenkins, Sustaining Rural Landscapes: the role of integrated tourism, Symposium report: main paper, Landscape Research, 28 (3) 2003, s. 294–295.

[48] Tamże, s. 295.

[49] M. Jalinik, Agroturystyka na obszarach przyrodniczo cennych, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 2002, s. 63.

niając potrzeby turystów, przemysłu turystycznego, środowiska przyrodniczego i społeczności lokalnych, przyjmujących turystów"[50].

Ekoturystyka stanowi rdzeń turystyki zrównoważonej z uwagi na to, że jest „najczystszą" formą „podróżowania przyjaznego środowisku, odbywającą się zwykle na obszarach o najwyższych walorach przyrodniczych i krajobrazowych, bezpośrednio przyczyniającą się do ochrony środowiska naturalnego i kulturowego tych regionów, a jej uczestnikami są ludzie o dużej świadomości ekologicznej i wrażliwości przyrodniczej". Do pokrewnych ekoturystyce form podróżowania zaliczyć można: turystykę kwalifikowaną, krajoznawczą, wypoczynkową, przygodową czy też agroturystykę[51]. Przegląd ujęć ekoturystyki prowadzi do wskazania jej następujących cech[52]:

- jest formą aktywnego i dogłębnego zwiedzania obszarów o wybitnych walorach przyrodniczych i kulturowych;
- strzeże harmonii ekosystemów przyrodniczych i odrębności kulturowej lokalnych społeczności;
- dostarcza środków finansowych skutecznej ochronie wartości dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego oraz przynosi realne korzyści ekonomiczno-społeczne ludności miejscowej.

W ostatnich latach na terenach leśnych i obszarach przyrodniczo cennych, obserwuje się rozwój różnych aktywności pozostających w ścisłej symbiozie ze środowiskiem naturalnym. Taką formą rekreacji jest „birdwatching" (obserwacja ptaków, turystyka ornitologiczna), który dynamicznie rozwija się w Stanach Zjednoczonych i zachodniej Europie. Birdwatching należy rozumieć jako formę rekreacji, polegającą na obserwacji ptaków w ich naturalnych siedliskach własnymi oczyma lub za pomocą przyrządów optycznych takich, jak: lornetki, teleskopy, teleobiektywy. Obecnie najpowszechniejsze są wycieczki pod przewodnictwem wytrawnych ornitologów, którzy prowadzą grupy w siedliska zajmowane przez określone gatunki ptaków, gdzie prawdopodobieństwo ich obserwacji jest duże[53].

Obszary przyrodniczo cenne stanowią także dobrą bazę dydaktyczną do rozwijania różnych form edukacji ekologicznej, w tym:[54]

- edukacji prowadzonej na bazie ośrodków dydaktycznych lub na istniejącej bazie turystycznej – zielone szkoły, obozy i biwaki tematyczne, warsztaty ekologiczne, plenery malarskie i fotograficzne, imprezy turystyczne i sportowe;
- inne formy edukacji: tworzenie grup przewodników wycieczek, opracowywanie i wydawanie materiałów popularyzatorskich, opracowywanie i wytyczanie przyrodniczych ścieżek dydaktycznych, prowadzenie pokazów zdrowej żywności połączonych z degustacją potraw, współdziałanie z organizacjami zajmującymi się tematyką przyrodniczą, organizowanie ekspozycji muzealnych.

[50] http://sdt.unwto.org/content/about-us-5, dostęp z dnia 13.04.2015.
[51] D. Zaręba, Ekoturystyka, PWN, Warszawa 2006, s. 48.
[52] Tamże, s. 49–50.
[53] E. Janeczko, D. Anderwald, Birdwatching jako nowa forma turystyki na obszarach leśnych i przyrodniczo cennych w Polsce, Studia i Materiały CEPL w Rogowie, R. 13., 2 (27), 2011.
[54] M. Jalinik, Agroturystyka…, dz. cyt., s. 64.

Edukacja ekologiczna w coraz większym zakresie i z wykorzystaniem coraz doskonalszych metod i narzędzi realizowana jest przy wsparciu takich instytucji, jak Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe (PGL LP) czy też zarządców obszarów chronionych prawem (parków narodowych i krajobrazowych), a także sektora NGO's. Bogata oferta możliwych do podejmowania form edukacji i sposobów aktywnego spędzenia wolnego czasu zwiększa atrakcyjność lokalnego produktu kierowanego do turystów i innych grup. Jego rozbudowa wymaga włączania instytucji realizujących te zadania we współpracę z samorządem terytorialnym i koordynowania działań w skali lokalnej. Instytucje takie jak jednostki Lasów Państwowych czy administratorzy obszarów chronionych mogą być źródłem informacji ekologicznej dla lokalnych podmiotów gospodarczych.

Turystyka, rekreacja i edukacja na terenach leśnych może efektywnie rozwijać się dzięki stosowaniu nowych, atrakcyjnych metod pozwalających turystom na szczegółowe poznawanie walorów naturalnych, jak też kulturowych na danym obszarze. Do tego typu form spędzania czasu można zaliczyć **questing** i **gry terenowe**, które dzięki bezpośredniemu angażowaniu uczestników spełniają funkcje poznawcze, socjalizacyjne, integracyjne i inne. **Questing** stanowi formułę odkrywania dziedzictwa miejsca, zarówno o charakterze przyrodniczym, jak też antropogenicznym i jest jednym ze sposobów jego prezentacji, udostępniania i interpretacji. Zasadą questingu jest tworzenie nieoznakowanych w terenie tras turystycznych, które indywidualnie lub w zorganizowanej grupie można przebyć kierując się prostą mapką oraz rymowanymi wskazówkami i zagadkami zawartymi w opisie. Zwieńczeniem tego typu trasy jest „skarb", czyli skrzynia z nagrodą, którą najczęściej jest certyfikat i pieczęć potwierdzające przebycie questu. W **grach terenowych** uczestnicy również poruszają się po nieoznakowanej trasie, na której mają do wykonania różnorodne zadania lub zaliczają określone punkty kontrolne, a dodatkowym aspektem jest często wzbogacenie wędrówki poprzez ciekawą historię tematyczną. Questing i gry terenowe mogą być tworzone dla różnorodnych grup adresatów, w tym: osób indywidualnych, grup szkolnych (lekcje biologii, geografii, historii, ochrony środowiska, chemii, fizyki, szkolenia z zakresu umiejętności psychospołecznych), grup pracowniczych (szkolenia z zakresu budowania zespołu, komunikacji interpersonalnej, budowania strategii i myślenia strategicznego, budowania zaufania, inne)[55].

Na obszarach przyrodniczo cennych, przy założeniu kategorycznego przestrzegania zasad zrównoważonego rozwoju, działalność gospodarczą mogą prowadzić **firmy proekologiczne**, a także inne organizacje, których celem będzie dbałość o zachowanie i ochronę środowiska naturalnego. Wynikiem działalności gospodarczej (produkcji i świadczenia usług) mogą być produkty i usługi ekologiczne, a głównie produkty regionalne. Warunkiem istnienia i rozwoju tych organizacji jest działalność innowacyjna oparta na wiedzy, której efektem będą innowacje produktowe, procesowe, organizacyjne, marketingowe i innowacje w systemach zarządzania[56].

[55] G. Gołoś, Questing i gry terenowe jako atrakcyjne rekreacyjno-edukacyjne formy aktywności na terenach leśnych, Studia i Materiały CEPL w Rogowie, R. 15, 34 (1), 2013.

[56] L. Białoń, Przedsiębiorstwo proekologiczne jako forma gospodarowania na obszarach przyrodniczo

Jedną z możliwości innowacyjnych, spełniających jednocześnie kryterium ekoinnowacji, jakie tworzą zasoby i walory środowiska przyrodniczego, szczególnie w przypadku obszarów przyrodniczo cennych, jest realizacja działalności o charakterze proprzyrodniczym – przyjaznym bioróżnorodności w sektorze produktów/usług ekologicznych**. Przedsiębiorstwo przyjazne bioróżnorodności** charakteryzuje się wysokim stopniem zależności od bioróżnorodności odnoszącym się do jego głównej działalności i *vice versa,* przyczynia się bezpośrednio do ochrony bioróżnorodności poprzez swe kluczowe działania[57]. Przedsiębiorstwa takie mają trzy potencjalne możliwości korzystnego oddziaływania na bioróżnorodność[58]:

- mogą adaptować metody zrównoważonego wykorzystania zasobów – przedsiębiorstwa powiązane z bioróżnorodnością koncentrują się na przedsięwzięciach zależnych od obfitości zasobów biologicznych w leśnictwie, rolnictwie, rybołówstwie, turystyce, wyrobie farmaceutyków; dla tych przedsiębiorstw konserwowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów biologicznych jest integralną, konieczną i pozytywną częścią ich działalności;
- minimalizować wpływ na środowisko – wszystkie przedsiębiorstwa które wdrażają najlepsze dostępne techniki ograniczania wpływu na środowisko mogą się przyczyniać do konserwacji bioróżnorodności;
- wzmacniać wpływy społeczne, gdzie przywiązywanie uwagi do zrównoważonego wykorzystania zasobów biologicznych może mieć korzystny wpływ na dobrobyt lokalnej społeczności.

Przedsiębiorstwa przyjazne bioróżnorodności mogą zajmować następujące sektory[59]:

1. podstawowa produkcja surowców pierwotnych w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie oraz ich przetwórstwo:
   - wypas bydła na ekstensywnych użytkach zielonych ważnych dla ochrony flory i fauny;
   - przetwórstwo mleka i mięsa z gospodarstw położonych na terenach ekologicznie wrażliwych na zanik gospodarki łąkowo-pastwiskowej;
   - gospodarstwa rybackie, łowiska specjalne i działania służące utrzymaniu, odtwarzaniu czy też reintrodukcji zagrożonych gatunków;
2. pozyskiwanie i przetwórstwo pierwotnych surowców naturalnych:
   - zbiór ziół dziko rosnących i ich przetwórstwo;
   - zbiór runa leśnego i przetwórstwo;
   - wyrób mebli z miejscowych surowców;
   - wyrób włókien/tkanin;
   - pozyskiwanie trzciny i strzecharstwo;
   - pozyskiwanie wikliny i produkcja wyrobów z wikliny;

cennych, [w:] B. Powichrowska (red.), Przedsiębiorstwo w warunkach zrównoważonej gospodarki opartej na wiedzy, Wydawnictwo WSE w Białymstoku, Białystok 2011, s. 183.

57 Poradnik na rzecz opracowania i wdrażania programu projektów inwestycyjnych przyjaznych bioróżnorodności, RSPB, 2008, s. 11-12.

58 M. C. Rubino, Biodiversity finance, International Affairs 76, 2, 2000, s. 225.

59 Z. Tederko, Ochrona bioróżnorodności w działalności przedsiębiorstw. Realizacja unijnej inicjatywy Biznes i Różnorodność, Ochrona różnorodności biologicznej w Polsce, Posiedzenie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Warszawa 2010, s. 9.

3. urządzanie krajobrazu:
   - przemieszczanie mas ziemnych w celu modyfikacji rzeźby terenu;
   - wykonywanie kanałów;
   - usuwanie niepożądanych gatunków roślin, walka z zarastaniem i zakrzaczeniami;
   - rekultywacja terenów, kompensacja przyrodnicza (odtwarzanie siedlisk);
4. gospodarka wodna:
   - regulowanie i przywracanie właściwych stosunków wodnych;
   - wykonywanie przepławek;
   - odtwarzanie starorzeczy, oczek wodnych, stawów rybnych i mokradeł;
5. turystyka:
   - różne formy usług turystycznych, w szczególności ekoturystyki oraz turystyki kwalifikowanej – turystyka wędkarska i wodna, spływy rzeczne, turystyka ornitologiczna, tereny campingowe, pola namiotowe itp.;
6. odnawialne źródła energii:
   - produkcja i uzdatnianie biopaliw, np. z trzciny lub zrębków wierzby;
   - pozyskiwanie i zagospodarowanie biomasy naturalnie rosnącej, szczególnie z obszarów chronionych i borykających się z problemem zarastania i zakrzaczenia wskutek ekstensyfikacji i zanikania produkcji rolnej;
   - pozyskiwanie energii z małych elektrowni wodnych, towarzyszących przywracaniu retencji wodnej.

Jednym z sektorów preferowanych na terenie województwa lubelskiego, tworzącym możliwości dla obszarów przyrodniczo cennych jest **biogospodarka**. Biogospodarka obejmuje wytwarzanie odnawialnych zasobów biologicznych i konwersję tych zasobów i strumieni odpadów w produkty o wartości dodanej, takie jak żywność, pasze, produkty pochodzenia biologicznego, bioenergię. Jej sektory mają znaczny potencjał innowacji i w dużej mierze zależą od nauk przyrodniczych, agronomii, ekologii, nauk o żywności i nauk społecznych, biotechnologii, nanotechnologii, technologii informacyjnych i komunikacyjnych (ICT). Rozwój biogospodarki staje się kluczowym priorytetem Unii Europejskiej. Ma on na celu poprawę bazy wiedzy i innowacji dla uzyskania wzrostu wydajności przy jednoczesnym zapewnieniu zrównoważonego wykorzystywania zasobów i łagodzenia presji gospodarki na środowisko. Priorytetem staje się dążenie do efektywnego korzystania z zasobów, zrównoważonej eksploatacji zasobów naturalnych, ochrony różnorodności biologicznej i siedlisk, a także świadczenie usług związanych z ekosystemem[60].

Sektor biogospodarki tworzą różnorodne sekcje i działy gospodarki narodowej. Do podstawowych sektorów surowcowych biogospodarki zalicza się rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo i rybołówstwo. Szczególną rolę w biogospodarce odgrywają branże przemysłu przetwórczego, w tym głównie przemysł spożywczy łącznie z paszowym oraz produkcja napojów i wyrobów tytoniowych. Surowce pochodzenia rolniczego oraz leśnictwa znajdują zastosowanie w prze-

[60] Communication from the commission to the European Parliament, the council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions Innovating for Sustainable Growth: A Bioeconomy for Europe, European Commission, Brussels, 13.2.2012, s. 3–4.

myśle tekstylnym, drzewnym, papierniczym oraz chemicznym, kosmetycznym i farmaceutycznym. Coraz ważniejszą rolę odgrywa gospodarowanie odpadami o charakterze biologicznym. Ważnym ogniwem biogospodarki jest wytwarzanie energii ze źródeł odnawialnych, w tym produkcja biopaliw[61].

W szerszym znaczeniu koncepcja biogospodarki obejmuje praktycznie wszystkie sektory i związane z nimi usługi, które produkują, przetwarzają lub wykorzystują zasoby biologiczne w jakiejkolwiek formie. Łączy ona intensywne badania w wielu dziedzinach nauki z innowacyjnym, wszechstronnym wykorzystaniem odnawialnych surowców powstających w świecie roślin, zwierząt i mikroorganizmów[62].

8. Zarządzanie środowiskowe w przedsiębiorstwach jako czynnik zrównoważonego rozwoju[63]

Zrównoważony rozwój, który stanowi wyzwanie dla sektora gospodarczego, wymaga w coraz większym stopniu zintegrowanych działań na rzecz ochrony środowiska. Powstają, więc nowe wyzwania w zakresie operacyjnego zarządzania w tej dziedzinie[64]. Zarządzanie środowiskowe w jednostce organizacyjnej jest to „zarządzanie procesami użytkowania, ochrony i kształtowania środowiska, zintegrowane z ogólnym systemem zarządzania jednostką. Obejmuje ono strukturę organizacyjną, planowanie, procedury, procesy oraz zasoby służące wdrażaniu i prowadzeniu zarządzania jednostką w sposób uwzględniający problemy środowiska"[65]. W innym ujęciu zarządzanie środowiskowe w przedsiębiorstwie określić można jako „proces planowania, organizowania, motywowania oraz kontroli, w wyniku którego następuje zmniejszenie negatywnego oddziaływania danej jednostki organizacyjnej na otoczenie"[66]. W ramach zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie podejmowane są następujące działania[67]:

- redukcja zużycia zasobów;
- ponowne wykorzystanie komponentów (recykling);
- zastępowanie technologii szkodliwych dla środowiska technologiami bezpiecznymi;

[61] J. Gołębiewski, Zrównoważona biogospodarka – potencjał i czynniki rozwoju, IX Kongres Ekonomistów Polskich, http://www.pte.pl, dostęp z dnia 10.06.2014.

[62] E. Chyłek, M. Rzepecka, Biogospodarka – konkurencyjność i zrównoważone wykorzystanie zasobów, Polish Journal of Agronomy, 7, 2011, s. 9.

[63] Opracowano na podstawie publikacji: D. Guzal-Dec, M. Zwolińska-Ligaj, A. Siedlecka, Ekologiczne uwarunkowania i czynniki rozwoju funkcji gospodarczych na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego, Maszynopis, PSW w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2015.

[64] M. Kramer, H. Strebel, L. Buzek (red.), Międzynarodowe zarządzanie środowiskiem, Tom III: Operacyjne zarządzanie środowiskiem w aspekcie międzynarodowym i interdyscyplinarnym, C.H. Beck, Warszawa 2005, s. 2.

[65] B. Poskrobko, T. Poskrobko, Zarządzanie środowiskiem w Polsce, PWE, Warszawa 2012, s. 16.

[66] A. Katoła, Geneza zarządzania środowiskowego, [w:] B. Kryk (red.), Gospodarowanie i zarządzanie środowiskiem, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012, s. 240, 242.

[67] Tamże.

- nieszkodliwa dla środowiska polityka produkcji i świadczenia usług;
- zapobieganie zanieczyszczeniom;
- usuwanie i zmniejszanie szkód w środowisku przez aktywną jego ochronę;
- kształtowanie świadomości ekologicznej;
- intensyfikacja edukacji proekologicznej.

Międzynarodowa Izba Handlowa (International Chamber of Commerce – ICC) w odpowiedzi na raport Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju w 1991 roku opracowała „Kartę na rzecz zrównoważonego rozwoju", w której zawarto 16 zasad zarządzania środowiskowego. Karta objęła środowiskowe aspekty ochrony zdrowia, bezpieczeństwa i zarządzania produktem. Jej celem było zobowiązanie się jak największej liczby przedsiębiorstw do poprawy w obszarze oddziaływania na środowisko, zgodnie z przyjętymi zasadami. Do zasad tych należały[68]:

1. przyjęcie ochrony środowiska za priorytet działania organizacji;
2. wdrażanie zintegrowanych systemów zarządzania;
3. zapewnienie ciągłej poprawy polityki, programów i proekologicznych przedsięwzięć z uwzględnieniem postępu technicznego, naukowego zrozumienia oraz troski o potrzeby konsumentów i oczekiwania społeczności lokalnej;
4. kształcenie i motywowanie pracowników aby wykonywali obowiązki w sposób odpowiedzialny względem środowiska;
5. przeprowadzanie ocen oddziaływania na środowisko nowych działalności i projektów;
6. dostarczanie produktów i usług, które nie wywierają nadmiernego wpływu na środowisko i są bezpieczne w użytkowaniu, wydajne pod względem zużycia energii i zasobów naturalnych, które mogą być poddane recyklingowi, ponownie wykorzystane lub usunięte w sposób bezpieczny;
7. doradzanie, edukowanie klientów, dystrybutorów i społeczeństwa w zakresie bezpiecznego użytkowania, transportu, przechowywania i usuwania produktów oraz stosowania podobnych działań przy świadczeniu usług;
8. rozwój, projektowanie i eksploatacja urządzeń i procesów produkcyjnych z uwzględnieniem racjonalnego wykorzystania energii i materiałów, zrównoważonego wykorzystania zasobów odnawialnych, minimalizacji negatywnych oddziaływań na środowisko wytwarzanych odpadów oraz bezpiecznego i odpowiedzialnego unieszkodliwiania odpadów resztkowych;
9. prowadzenie lub wspieranie badań oddziaływania na środowisko surowców, produktów, wyrobów, procesów i odpadów, emisji związanych z działalnością przedsiębiorstwa mających na celu minimalizację ich negatywnych skutków środowiskowych;
10. stosowanie podejścia prewencyjnego, ukierunkowanego na modyfikację produkcji, obrotu lub stosowania produktów lub usług w celu zapobiegania poważnej i nieodwracalnej degradacji środowiska;
11. oddziaływanie na podwykonawców i dostawców w kierunku przyjęcia wyżej wymienionych zasad;

[68] ICC Business Charter for Sustainable Development, https://www.iisd.org/business/tools/principles_icc.aspx, dostęp z dnia 20.02.2015.

12. przeciwdziałanie nadzwyczajnym zagrożeniom środowiska, rozwijanie i utrzymywanie awaryjnych planów gotowości;
13. wprowadzanie technologii i zasad zarządzania przyjaznych środowisku;
14. zaangażowanie organizacji w inicjatywy zwiększające świadomość ekologiczną i w działalność proekologiczną;
15. prowadzenie dialogu z pracownikami i społeczeństwem, przewidywanie i odpowiedzi na ich obawy o potencjalne zagrożenia i skutki działań, produktów, odpadów lub usług;
16. przestrzeganie norm ochrony środowiska i raportowanie.

Zarządzanie środowiskiem stwarza ogólne ramy dla przejrzystego podejścia do problemu poprawy stanu środowiska. Wytycza ono podstawy i ułatwia[69]:

- identyfikację oddziaływań środowiskowych w poszczególnych procesach produkcyjnych wraz z analizą możliwości ich przeprojektowania;
- opracowanie programu ekologicznego stanowiącego opis celów i działań przedsiębiorstwa w zakresie ochrony środowiska w perspektywie średniookresowej;
- usprawnienie sterowania operacyjnego dla potrzeb ochrony środowiska;
- realizację działań na rzecz zapobiegania awariom oraz minimalizowania ich skutków;
- prowadzenie bilansów materiałowych i energetycznych w celu minimalizowania zużycia energii i materiałów;
- monitorowanie oddziaływań środowiskowych wyrobów;
- kierowanie się zasadą BAT (ang. Best Available Techniques – Najlepsze Dostępne Techniki) w planowaniu nowych inwestycji;
- ciągłe podnoszenie kwalifikacji i świadomości ekologicznej pracowników.

Każde przedsiębiorstwo świadomie lub nieświadomie buduje własny system zarządzania środowiskowego. Gdy buduje go świadomie przyjmuje jeden z dwóch sposobów postępowania. Pierwszy polega na stworzeniu, w oparciu o wiedzę pracowników lub konsultantów z zewnątrz, indywidualnego systemu zarządzania środowiskowego. Drugi sposób postępowania polega na wykorzystaniu jednego z funkcjonujących standardów. W praktyce gospodarczej przez pojęcie systemu zarządzania środowiskowego przyjęło się rozumieć tylko systemy oparte na przyjętych standardach[70].

Rozróżnia się dwa rodzaje koncepcji zarządzania środowiskowego[71]:

– międzynarodowo formalnie uznane systemy zarządzania środowiskowego;

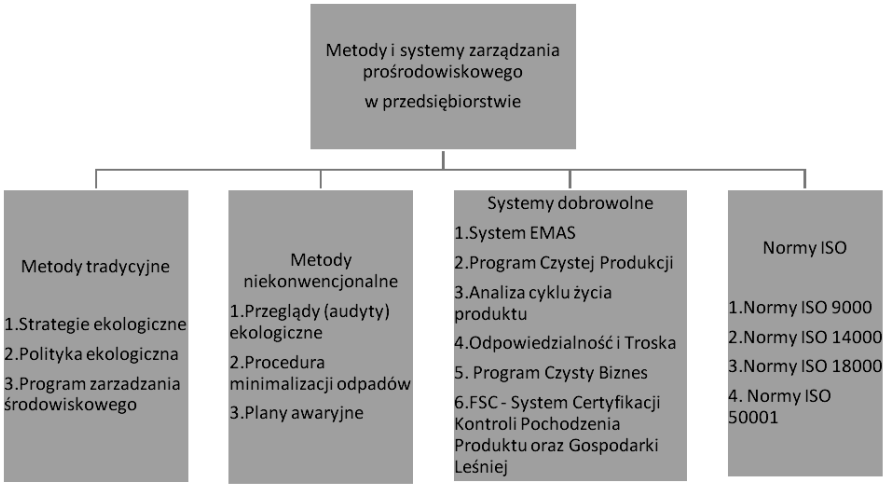
– tzw. metody zarządzania środowiskowego będące narzędziami służącymi do wdrażania proekologicznego zarządzania przedsiębiorstwem i których wymagania merytoryczne pod względem jakościowym i ilościowym są niższe od wyma-

[69] A. Leszczyńska, Absorpcja innowacji ekologicznych w przedsiębiorstwie, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011, s. 34–35.

[70] T. Borys, G. Kobyłko (red.), Wybrane narzędzia zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie, [w:] G. Kobyłko (red.), Proekologiczne zarządzanie przedsiębiorstwem, Wydawnictwo AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2007, s. 119–120.

[71] J. Brauweiler, Rodzaje i zastosowanie koncepcji zarządzania środowiskiem, [w:] A. Kryński, M. Kramer, A F. Caekelbergh (red.), Zintegrowane zarządzanie środowiskiem. Systemowe zależności między polityką, prawem, zarządzaniem i techniką, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013, s. 313.

gań systemów zarządzania środowiskowego, ale umożliwiają przedsiębiorstwom stopniowe przejście na zarządzanie środowiskowe zgodne z normą ISO 14001 lub EMAS (rysunek 1).

Rysunek 1. Klasyfikacja rodzajowa metod i systemów zarządzania prośrodowiskowego w przedsiębiorstwie

Źródło: opracowanie na podstawie: A. Becla, S. Czaja, Rozwój prośrodowiskowych systemów zarządzania w przedsiębiorstwie, [w:] A. Graczyk (red.), Zarządzanie środowiskowe w przedsiębiorstwie, Wydawnictwo UE we Wrocławiu, Wrocław 2008, s. 34.

9. Działalność gospodarstw rolnych na obszarach przyrodniczo cennych

Działalność rolnicza jest jedną z najbardziej obciążających środowisko przyrodnicze form aktywności człowieka. Uboczne efekty działalności rolniczej, jak również i przemysłowej są szkodliwe zarówno dla samego człowieka, jak także dla środowiska przyrodniczego. Następstwa zanieczyszczeń rolniczych dotyczą następujących obszarów[72]:

- jakości zasobów naturalnych, w tym głównie fizycznych, biologicznych i chemicznych stanów gleby, wody i powietrza;
- pejoratywnego wpływu na skład i funkcjonowanie ekosystemów lądowych, wodnych i morskich, w tym kwestie bioróżnorodności i jakości siedlisk;
- innych oddziaływań na środowisko, takich jak publiczne uciążliwości zapachów z budynków inwentarskich.

Negatywne oddziaływanie produkcji rolniczej na środowisko przyrodnicze ma charakter wielokierunkowy i przejawia się w zróżnicowanych formach – tabela 5.

[72] D. Bobrecka-Jamro, E. Janowska-Miąsik, Zanieczyszczenia gazowe środowiska pochodzące z rolnictwa i strategie ich ograniczania, Fragm. Agron 31(3)2014, s. 31.

Tabela 5. Źródła negatywnego oddziaływania rolnictwa na środowisko

Źródła	Woda	Gleby	Różnorodność biologiczna	Krajobraz	Powietrze
Nadmierna chemizacja	+	+	+		
Intensywna mechanizacja		+	+	+	
Nieodpowiednie nawożenie	+	+			+
Braki w infrastrukturze technicznej	+	+			+
Przekształcenia ekosystemów		+	+	+	
Błędy w agrotechnice	+	+			
Monokultury i standaryzacja upraw			+	+	
Nieprawidłowe melioracje		+			
Marginalizacja i opuszczanie UR			+	+	
Niedostatek wiedzy o środowisku	+	+	+	+	+

Źródło: A. Bołtromiuk, Ekonomiczne aspekty…, dz. cyt., s. 94.

Wszelkie działania realizowane w ramach prowadzonej działalności rolniczej wpływają zarówno na wodę, gleby, różnorodność biologiczną, krajobraz oraz powietrze. Ciągle pogarszająca się jakość walorów środowiska przyrodniczego była powodem zainteresowania zagadnieniem ochrony środowiska przyrodniczego. Problematyka ochrony środowiska jest elementem prowadzonej przez Unię Europejską polityki zrównoważonego rozwoju. Zagadnienia te były przedmiotem analiz, rozważań i wymiernych działań od początku lat 70., są nadal elementem WPR i polityki regionalnej UE. Jednym z wymiernych obszarów tej polityki są programy rolnośrodowiskowe. Ich celem jest dążenie do poprawy jakości środowiska przyrodniczego oraz obszarów wiejskich. Programy mają przyczynić się do zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich i zachowania różnorodności biologicznej na tych terenach[73]. Programy rolno środowiskowe realizowane były w okresach wieloletnich. Obejmowały one następujące ramy czasowe: 1992–1999, 2000–2006, 2007–2013 i kolejny 2014–2020[74].

Polska na realizację Wspólnej Polityki Rolnej w budżecie UE na lata 2014–2020 otrzymała 32,1 mld euro (w cenach bieżących). Jest to kwota wyższa o 12% w porównaniu z okresem programowym 2007–2013.[75] W obecnym okresie Program

[73] A. Siedlecka, Środowiskowe aspekty funkcjonowania wiejskich gospodarstw domowych na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego, Maszynopis, PSW w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2015, s. 181.

[74] M. Korsak-Adamowicz, D. Dopka, B. Płotczyk, Pozyskiwanie przez rolników środków finansowych z dodatkowych źródeł na przykładzie programu rolnośrodowiskowego, Polityka Europejska, Finanse i Marketing, 6 (55), 2011. s. 24.

[75] J. T. Krzyżanowski, Przyszłość rolnictwa, gospodarki żywnościowej i obszarów wiejskich, [w:] N. Drejerska (red.), Rolnictwo, gospodarka żywnościowa, obszary wiejskie – 10 lat w Unii Europejskiej, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2014, s. 9.

Rolnośrodowiskowy może być realizowany w ramach następujących pakietów oraz wariantów:[76]

- Pakiet 1. Rolnictwo zrównoważone (1 wariant).
- Pakiet 2. Rolnictwo ekologiczne (12 wariantów).
- Pakiet 3. Ekstensywne trwałe użytki zielone (1 wariant).
- Pakiet 4. Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych poza obszarami Natura 2000 (10 wariantów).
- Pakiet 5. Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych na obszarach Natura 2000 (10 wariantów).
- Pakiet 6. Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych roślin w rolnictwie (4 warianty).
- Pakiet 7. Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych zwierząt w rolnictwie (4 warianty).
- Pakiet 8. Ochrona gleb i wód (3 warianty).
- Pakiet 9. Strefy buforowe – miedze śródpolne (2 warianty).

Realizacja każdego z pakietów rolnośrodowiskowych związana jest z przestrzeganiem szczegółowych wymogów, które są wdrażane w gospodarstwach. Zbiorem przyjaznych środowisku praktyk rolniczych, które mają zapewnić zrównoważony rozwój produkcji rolniczej jest Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej. Kodeks zawiera praktyczne rady między innymi dotyczące zmniejszenia ryzyka zanieczyszczenia wody, czy też kontroli zanieczyszczeń w gospodarstwie[77].

Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej wyjaśnia zasady dotyczące następujących kwestii[78]:

- Urządzania i zarządzania gospodarstwem rolnym w rolnictwie zrównoważonym (zagospodarowanie rozłogu gruntów, organizacja produkcji roślinnej i zwierzęcej, bilans składników mineralnych oraz substancji organicznych, integrowana ochrona roślin).
- Ochrony wód przed zanieczyszczeniami punktowymi i obszarowymi (płyty i zbiorniki do przechowywania nawozów naturalnych, dawki i terminy stosowania nawozów naturalnych i mineralnych, stosowanie ścieków i osadów ściekowych, stosowanie chemicznych środków ochrony roślin, agrotechniczne metody zanieczyszczenia wód).
- Ochrony gruntów rolnych (przed erozją i degradacją fizyczną: erozja wodna i powietrzna, stosunki powietrzno-wodne gleb na gruntach ornych i nieużytkach zielonych; przed degradacją chemiczną: odczyn gleb, zawartość przyswajalnych składników pokarmowych; przed degradacją biologiczną: glebowe substancje organiczne i aktywność biologiczna gleby).
- Ochrony powietrza (zapylenie i zadymienie powietrza, substancje odorowe, amoniak, gazy cieplarniane).

[76] http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/prow-2007-2013/program-rolnosrodowiskowy/program-rolnosrodowiskowy-kampania-2014/zasady-przyznawania-platnosci-kampania-2014.html, dostęp z dnia 2015-02-19.

[77] J. Kania, Programy rolno-środowiskowe zasady dobrej praktyki rolniczej jako możliwości optymalnego gospodarowania i ochrony dolin rzecznych, Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich, 4 (1), 2006, s. 85.

[78] Tamże, s. 85–86.

- Ochrony krajobrazu i zachowania bioróżnorodności (zagroda wiejska w krajobrazie, bioróżnorodność w gospodarstwie).

Szczegółowe informacje dotyczące realizacji dobrych praktyk w zakresie dbania między innymi o wody, grunty orne, powietrze można znaleźć w publikacji Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Ministerstwa Środowiska na stronie http://iung.pl/dpr/publikacje/kodeks_dobrej_praktyki_rolniczej.pdf

Agroturystyka

Obszary przyrodniczo cenne są terenami, w przypadku których ważną formą aktywności gospodarczej gospodarstw rolnych może być działalność agroturystyczna. Stwarza ona szanse i możliwości uzyskiwania dodatkowych dochodów w gospodarstwie oraz tworzenia dodatkowych miejsc pracy. Działalność w zakresie agroturystyki powinna być szczególnie preferowana i popularyzowana, gdyż nie koliduje z ochroną środowiska przyrodniczego.

Jedną z barier rozwoju tego rodzaju działalności są koszty niezbędne na inwestycje i rozbudowę infrastruktury. Rozwiązaniem, które może poprawić sytuację w tym zakresie jest zakładanie stowarzyszeń agroturystycznych lub też uczestnictwo usługodawców w już istniejących inicjatywach.

W badanej grupie 150 rolników świadczących usługi agroturystyczne na obszarach przyrodniczo cennych jedynie 21% zadeklarowało przynależność do stowarzyszeń agroturystycznych. Głównymi korzyściami wskazywanymi przez nich było doradztwo (90,9%), możliwość udziału w kursach oraz szkoleniach (90%), promocja gospodarstwa w katalogu oferty stowarzyszenia (90%), możliwość wymiany doświadczeń pomiędzy członkami stowarzyszenia (80%), wspólny udział w różnego rodzaju imprezach promocyjnych takich jak targi czy inne imprezy turystyczne (70%). Usługodawcy wskazywali także, że aktywne uczestnictwo w działalności stowarzyszenia stwarza możliwość uzyskania pomocy w zakresie załatwiania spraw urzędowych (40%) czy dostępu do zewnętrznych źródeł finansowania (30%). Uzyskane dane wskazują, iż możliwość wspólnego działania i współpracy pozwala na osiągnięcie większych korzyści z tytułu prowadzonej działalności turystycznej.

Uczestnictwo w stowarzyszeniach agroturystycznych stwarza także możliwość kreowania nowych usług świadczonych w ramach prowadzonego gospodarstwa. Wiąże się to możliwością ciągłego kontaktu z innymi gospodarstwami prowadzącymi tego rodzaju działalność.

Oferta usług gospodarstw agroturystycznych może zawierać takie elementy jak:

- ognisko, grill,
- kuchnia do użytku turystów,
- plac zabaw dla dzieci,
- całodzienne wyżywienie,
- wędkowanie,
- pole namiotowe, camping,
- imprezy plenerowe,
- boisko do np. siatkówki,

- usługi przewodnickie,
- przejażdżki bryczką, saniami,
- staw rybny z możliwością wędkowania,
- organizacja spływów kajakowych,
- jazda konna,
- praca/pomoc w gospodarstwie,
- możliwość nauki lokalnego rzemiosła,
- organizacja konferencji,
- sauna,
- wypożyczenie sprzętu sportowego: rower, kajaki, narty.

Wśród głównych atrakcji i usług znajdujących się w ofercie badanych gospodarstw znalazły się głównie: możliwość korzystania z ogniska/grilla (89,5%), kuchnia do użytku turystów (86,5%), plac zabaw (69,4%), oferta całodziennego wyżywienia (56,8%) oraz wędkowanie (50%), możliwość wypożyczenia roweru (63,9%). Wydaje się, iż wiele z gospodarstw świadczących usługi agroturystyczne powinno podejmować kroki mające na celu urozmaicenie swojej oferty. Między inny chociażby poprzez oferowanie elementów, które nie wiążą się z wysokimi nakładami finansowymi na ich realizację (np. boisko, pole namiotowe, czy praca w gospodarstwie).

Formą uatrakcyjniania turystyki wiejskiej jest w ostatnim czasie tworzenie zagród edukacyjnych. Zagroda edukacyjna to przedsięwzięcie prowadzone przez mieszkańców wsi, niekoniecznie rolników czy właścicieli gospodarstw agroturystycznych, na obszarach wiejskich, gdzie realizowane są przynajmniej dwa cele edukacyjne spośród wymienionych[79]:

- edukacja w zakresie produkcji roślinnej,
- edukacja w zakresie produkcji zwierzęcej,
- edukacja w zakresie przetwórstwa płodów rolnych,
- edukacja w zakresie świadomości ekologicznej i konsumenckiej,
- edukacja w zakresie dziedzictwa kultury materialnej wsi, tradycyjnych zawodów, rękodzieła i twórczości ludowej.

Wydaje się zasadne stwierdzenie, że gospodarstwa świadczące usługi agroturystyczne w głównej mierze powinny koncentrować się na kreowaniu innowacyjnych rozwiązań w swoich gospodarstwach. Celem tego byłoby tworzenie atrakcyjnego produktu, który wzbudzałby zainteresowanie usługobiorców. Ważne jest również podejmowanie działań mających na celu promowanie prowadzonej działalności tak aby dotrzeć do jak największej grupy potencjalnych odbiorców.

[79] http://www.dodr.pl/II/5/40/1.shtml, dostęp z dnia 27.11.2015.

Zakończenie

W wyniku przeprowadzonych badań dotyczących funkcjonowania podmiotów gospodarczych na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego zidentyfikowano problemy, z jakimi na co dzień spotykali się: władze samorządowe i pracownicy urzędów gmin, rolnicy i przedsiębiorcy.

W opinii zarówno wójtów i burmistrzów, radnych, jak i pracowników ds. ochrony środowiska, występowanie na terenie gmin obszarów chronionych nie jest oczywistą barierą rozwoju. Jednocześnie nie jest to determinanta jednoznaczna do zakwalifikowania ze względu na charakter, stanowi dla części badanych samorządów potencjalną szansę, a dla pozostałych zagrożenie rozwoju. Zróżnicowane postrzeganie obszarów chronionych jako determinanty rozwoju wystąpiło zarówno wśród trzech traktowanych łącznie grup respondentów (wójtów i burmistrzów, radnych oraz pracowników ds. ochrony środowiska), jak i na poziomie opinii zgłaszanych w poszczególnych gminach.

Wśród najczęściej pojawiających się negatywnych efektów występowania na terenie gmin obszarów chronionych, wójtowie i burmistrzowie oraz radni wskazali głównie problemy związane z planowaniem i realizacją inwestycji komunalnych oraz utrudnieniami prowadzenia gospodarki rolnej.

Pracowników zajmujących się sprawami ochrony środowiska w badanych urzędach gmin zapytano także o to, czy w ich codziennej działalności pojawiały się problemy związane z obsługiwaniem gminy, na terenie której znajdują się obszary chronione. Wśród problemów podawano głównie ograniczenia rozwoju inwestycji:

- nadmierną formalizację przy realizacji inwestycji,
- brak inwestorów,
- niejasne procedury administracyjne i niedostosowane przepisy, biurokrację,
- trudności w uzyskaniu wymaganych pozwoleń na realizację inwestycji, skomplikowane procedury formalne,
- trudności z uruchomieniem nowych zakładów usługowych i produkcyjnych, gdyż potencjalnie może mieć to wpływ na jakość przyrody,
- wycofanie się inwestora z powodu sieci Natura 2000.

Wśród innych problemów związanych z obsługiwaniem gminy, na której terenie znajdują się obszary chronione wymieniono brak dostatecznej ilości środków finansowych w budżecie gminy na realizację inwestycji proekologicznych oraz zaśmiecanie obszarów chronionych przez turystów.

Rolnicy i przedsiębiorcy funkcjonujący na obszarach przyrodniczo cennych spotykać się mogą, w zależności od występującej formy ochrony przyrody, z różnego typu ograniczeniami lub/i utrudnieniami działalności. W przypadku rolników do najważniejszych wskazanych należały:

- wymogi i normy ograniczające wybór określonego profilu produkcji,
- duża ilość oraz poziom skomplikowania przepisów prawnych,
- poziom skomplikowania oraz ilość dokumentów (biurokracja),
- trudności w realizacji inwestycji,
- ograniczenia stosowania środków ochrony roślin,

- brak dostatecznej wiedzy na temat ochrony środowiska, możliwych do podjęcia działań prośrodowiskowych, związanych zarówno z prowadzeniem działalności rolniczej, jak też z funkcjonowaniem gospodarstw domowych,
- wymogi dotyczące np. przechowywania obornika, gnojowicy, nawozów,
- problemy z dostępem do technologii przyjaznych środowisku,
- dostosowanie się i przestrzeganie norm związanych z ochroną środowiska,
- inne, w tym: zakaz wycinania drzew, ograniczenia inwestycyjne, niszczenie upraw przez dzikie zwierzęta.

Do ograniczeń działalności gospodarczej na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego, które dostrzegali, chociaż nie jako szczególnie nasilone, badani przedsiębiorcy, należały następujące:

- niedostateczny poziom zagospodarowania infrastrukturalnego, ograniczenie powierzchni terenów przeznaczonych pod rozwój inwestycji,
- konieczność stosowania licznych, skomplikowanych, restrykcyjnych przepisów prawa ochrony środowiska,
- brak wiedzy na temat wymogów inwestowania wynikających z przesłanek ochrony środowiska przyrodniczego obszarów ekologicznie cennych,
- przepisy ograniczające, utrudniające lub uniemożliwiające proces inwestycyjny lub brak szczegółowych przepisów dotyczących inwestycji (na terenach Natura 2000),
- brak preferencyjnych instrumentów finansowych dla inwestorów, brak rekompensat finansowych za utracone korzyści dla prowadzących działalność gospodarczą,
- brak pomysłów, wiedzy o możliwościach rozwoju przedsiębiorczości w oparciu o walory i zasoby środowiska przyrodniczego gminy,
- brak możliwości współpracy i wymiany doświadczeń z innymi przedsiębiorstwami z obszarów przyrodniczo cennych.

W obszarze świadomości ekologicznej władz samorządowych i pozostałych lokalnych podmiotów funkcjonujących na obszarach przyrodniczo cennych niezbędne wydaje się wykreowanie wartości ekologicznych obszarów chronionych w kategoriach interesu społecznego. Bogate zasoby środowiskowe powinny być postrzegane w kategoriach „kapitału ekologicznego" będącego w dyspozycji społeczności lokalnych. Występowanie obszarów chronionych powinno się kojarzyć z szansą na rozwój, a nie jego barierą (powinno być to uwarunkowanie „przekuwane" w szansę rozwoju lokalnego).

W obliczu dostrzeganych przez władze samorządowe, pracowników urzędów gmin, przedsiębiorców i rolników problemów funkcjonowania na obszarach przyrodniczo cennych zwrócić należy uwagę na występujące potrzeby poszerzenia wiedzy na tematy związane z ochroną środowiska na obszarach przyrodniczo cennych i proekologicznych działań w zakresie realizowanej działalności. Ważne jest podejmowanie współpracy w ramach podmiotów lokalnych i z podmiotami ponadlokalnymi ukierunkowane na upowszechnienie wiedzy przyrodniczej i dotyczącej proekologicznego zarządzania podmiotami gospodarczymi.

Poniżej zgromadzono wybrane źródła wiedzy, które mogą okazać się przydatne w działalności jednostek samorządu terytorialnego, przedsiębiorstw i gospodarstw rolnych zlokalizowanych na obszarach przyrodniczo cennych.

Źródła informacji dla jednostek samorządu terytorialnego

- „Business to Nature – nowe podejście do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach cennych przyrodniczo", Dokument zamykający projekt, Rekomendacje dla polityki, INTERREGIVC, European Regional Development Fund, 2012, dostęp: http://www.business2nature.eu/files/B2N_final%20document_PL.pdf.
- Edukacja ekologiczna, zrównoważony rozwój, odnawialne źródła energii, zmiany klimatyczne, Ministerstwo Środowiska, dostęp: https://www.mos.gov.pl/
- Ekspertyza przekrojowa dotycząca ekonomicznych uwarunkowań gospodarowania na obszarach Natura 2000, dostęp: http://www.natura2000.efort.pl/pliki/ekspertyza_ekonomiczna1.pdf.
- Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000, turystyka przyjazna środowisku, Portal "Natura 2000 a turystyka" Instytutu na rzecz Ekorozwoju, dostęp: http://natura2000.org.pl/
- Informacje nt. sieci Natura 2000, dostęp: http://natura2000.gdos.gov.pl/
- Ochrona przyrody, prawo, podręczniki na temat m.in. wpływu obszaru Natura 2000 na różne rodzaje działalności gospodarczej i społeczeństwo, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, dostęp: http://www.gdos.gov.pl/
- „Planowanie ochrony obszarów cennych przyrodniczo", Eddie Iddle, Tim Bines, Wydawnictwo Klubu Przyrodników, Świebodzin 2004, książka, dostęp: http://www.kp.org.pl/pdf/poradniki/eddieiddle_timbines.pdf.
- Serwis dla specjalistów ochrony środowiska, lista organizacji, które uzyskały w Polsce certyfikat zgodności z normą ISO 14001, dostęp: http://eko-net.pl/baza-wiedzy/certyfikaty.html#).
- Sieć Natura 2000 jako źródło i podstawa budowania pozytywnej marki w połączeniu ze zrównoważonym rozwojem, materiały Fundacji Wspierania Inicjatyw Ekologicznych, dostęp: http://natura2000.fwie.pl/
- Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw (ang. corporate social responsibility, CSR), zielona gospodarka, zrównoważona produkcja i konsumpcja, platforma zrównoważona energia, podręczniki, Ministerstwo Gospodarki, dostęp: http://www.mg.gov.pl/node/10892
- System ekozarządzania i audytu (EMAS), poradniki, informacje, publikacje, podstawy prawne, rejestr, zielona administracja, dostęp: http://emas.gdos.gov.pl/
- Środowisko i jego ochrona, możliwość dotarcia do informacji znajdujących się na serwerach jednostek resortu środowiska, dostęp: http://www.ekoportal.gov.pl/Ekoportal.html
- Zarządzanie środowiskowe, normy serii ISO 14000, Polski Komitet Normalizacyjny, dostęp: https://wiedza.pkn.pl/web/wiedza-normalizacyjna/zarzadzanie-srodowiskowe

Źródła informacji dla przedsiębiorców

- „Business to Nature – nowe podejście do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach cennych przyrodniczo", Dokument zamykający projekt, Rekomendacje dla polityki, INTERREGIVC, European Regional Development Fund, 2012, dostęp: http://www.business2nature.eu/files/B2N_final%20document_PL.pdf.
- Ekspertyza przekrojowa dotycząca ekonomicznych uwarunkowań gospodarowania na obszarach Natura 2000, dostęp: http://www.natura2000.efort.pl/pliki/ekspertyza_ekonomiczna1.pdf.
- Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000, turystyka przyjazna środowisku, Portal "Natura 2000 a turystyka" Instytutu na rzecz Ekorozwoju, dostęp: http://natura2000.org.pl/
- Obowiązki sprawozdawcze w zakresie ochrony środowiska, Gospodarka odpadami – poradnik przedsiębiorcy, dostęp: https://www.biznes.gov.pl/poradniki-przedsiebiorcy
- Ocena stanu wdrażania standardów społecznej odpowiedzialności biznesu. Zestaw wskaźników społecznej odpowiedzialności w mikro, małych, średnich oraz dużych przedsiębiorstwach. RAPORT, Dla PARP opracowane przez: MillwardBrown SMG/ KRC, PwC, Warszawa 2011, dostęp: https://www.ewaluacja.gov.pl/
- Ochrona przyrody, prawo, podręczniki na temat m.in. wpływu obszaru Natura 2000 na różne rodzaje działalności gospodarczej i społeczeństwo, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, dostęp: http://www.gdos.gov.pl/
- Edukacja ekologiczna, zrównoważony rozwój, odnawialne źródła energii, zmiany klimatyczne, Ministerstwo Środowiska, dostęp: https://www.mos.gov.pl/
- „Odpowiedzialność i Troska" (RC – Responsible Care), program sektora chemicznego i branż pokrewnych, dostęp: http://www.rc.com.pl/
- „Program Czystej Produkcji" (CP–Clean (Cleaner) Production), publikacje, rejestry, informacje dla przedsiębiorstw i gmin, Stowarzyszenie Polski Ruch Czystszej Produkcji, dostęp: http://www.cp.org.pl/
- Serwis dla specjalistów ochrony środowiska, lista organizacji, które uzyskały w Polsce certyfikat zgodności z normą ISO 14001, dostęp: http://eko-net.pl/baza-wiedzy/certyfikaty.html#).
- Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw (ang. corporate social responsibility, CSR), zielona gospodarka, zrównoważona produkcja i konsumpcja, platforma zrównoważona energia, podręczniki, Ministerstwo Gospodarki, dostęp: http://www.mg.gov.pl/node/10892
- System ekozarządzania i audytu (EMAS), poradniki, informacje, publikacje, podstawy prawne, rejestr, zielona administracja, dostęp: http://emas.gdos.gov.pl/
- Środowisko i jego ochrona, możliwość dotarcia do informacji znajdujących się na serwerach jednostek resortu środowiska, dostęp: http://www.ekoportal.gov.pl/Ekoportal.html

- Zarządzanie środowiskowe, normy serii ISO 14000, Polski Komitet Normalizacyjny, dostęp: https://wiedza.pkn.pl/web/wiedza-normalizacyjna/zarzadzanie-srodowiskowe
- Zrównoważona produkcja, rozwiązania proekologiczne, Raporty Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości, dostęp: http://badania.parp.gov.pl/srodowisko/srodowisko-raporty-z-badan-i-analiz
- „Zrównoważony biznes. Podręcznik dla małych i średnich przedsiębiorstw", T. Gasiński ,G. Piekalski, na zlecenie Ministerstwa Gospodarki http://www.mg.gov.pl/files/upload/7904/podrecznik.pdf

Źródła informacji dla rolników

- http://iung.pl/dpr/publikacje/kodeks_dobrej_praktyki_rolniczej.pdf
- http://www.arimr.gov.pl/, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, wdrażanie instrumentów współfinansowanych z budżetu Unii Europejskiej oraz udzielanie pomocy ze środków krajowych
- http://www.arr.gov.pl/, Agencja Rynku Rolnego
- http://www.ijhar-s.gov.pl/, Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych
- http://www.iung.pulawy.pl/, Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa (IUNG), oferuje praktyce rolniczej oparte na wynikach badań zalecenia agrotechniczne i technologie produkcji
- http://www.krus.gov.pl/, Kasa Rolniczego Ubezpieczenie Społecznego
- http://www.minrol.gov.pl/, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, informacje branżowe, rynki rolne, wsparcie rolnictwa i rybołówstwa, jakość żywności
- http://www.wir.org.pl/archiwum/raporty/zwykla_dobra_praktyka_rolnicza.pdf
- http://www.wodr.konskowola.pl/, Lubelski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Końskowoli, Zwykła Dobra Praktyka Rolnicza, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, FAPA, Warszawa 2003

Bibliografia

Pozycje książkowe i artykuły:

- Atterton J., Rural Proofing in England: A Formal Commitment in Need of Review, Centre for Rural Economy Discussion Paper Series, 20, 2008.
- Becla A., Czaja S., Rozwój prośrodowiskowych systemów zarządzania w przedsiębiorstwie, [w:] Graczyk A. (red.), Zarządzanie środowiskowe w przedsiębiorstwie, Wydawnictwo UE we Wrocławiu, Wrocław 2008.
- Bednarek-Szczepanska M., Rola podmiotów lokalnych w rozwoju turystyki wiejskiej na wybranych obszarach Lubelszczyzny (The role of local actors in the development of rural tourism in the selected areas of Lublin region), Studia Obszarów Wiejskich (Rural Studies), 23, Warszawa 2010.
- Białoń L., Przedsiębiorstwo proekologiczne jako forma gospodarowania na obszarach przyrodniczo cennych, [w:] Powichrowska B. (red.), Przedsiębiorstwo w warunkach zrównoważonej gospodarki opartej na wiedzy, Wydawnictwo WSE w Białymstoku, Białystok 2011.
- Bobrecka-Jamro D., Janowska-Miąsik E., Zanieczyszczenia gazowe środowiska pochodzące z rolnictwa i strategie ich ograniczania, Fragm. Agron, 31 (3), 2014.
- Bołtromiuk A., Ekonomiczne aspekty funkcjonowania obszarów chronionych, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2003.
- Bołtromiuk A., Kłodziński M. (red.), Natura 2000 jako czynnik zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich regionu Zielonych Płuc Polski, Problemy rozwoju wsi i rolnictwa, IRWiR PAN, Warszawa 2011.
- Borys T., Kobyłko G., Wybrane narzędzia zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie, [w:] Kobyłko G. (red.), Proekologiczne zarządzanie przedsiębiorstwem, Wydawnictwo AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2007.
- Brauweiler J., Rodzaje i zastosowanie koncepcji zarządzania środowiskiem, [w:] Kryński A., Kramer M., Caekelbergh A.F. (red.), Zintegrowane zarządzanie środowiskiem. Systemowe zależności między polityką, prawem, zarządzaniem i techniką, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
- Cheshire P.C., Gordon I.R., Territorial competition: Some lessons for Policy, The Annals of Regional Science,32, 1998.
- Chyłek E., Rzepecka M., Biogospodarka – konkurencyjność i zrównoważone wykorzystanie zasobów, Polish Journal of Agronomy, 7, 2011.
- Communication from the commission to the European Parliament, the council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions Innovating for Sustainable Growth: A Bioeconomy for Europe, European Commission, Brussels, 13.2.2012.
- Czaja S., Becla A., Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania, Wydawnictwo AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2007.
- Dokument zamykający projekt „Business to Nature – nowe podejście do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach cennych przyrodniczo", Rekomendacje dla polityki, INTERREGIVC, European Regional Development Fund, 2012.
- Dziemianowicz W., Mackiewicz E., Malinowska E., Misiąg W., Tomalak M., Wspieranie przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny, PARP, Warszawa 2001.
- Gołoś G., Questing i gry terenowe jako atrakcyjne rekreacyjno-edukacyjne formy aktywności na terenach leśnych, Studia i Materiały CEPL w Rogowie, R. 15, 34 (1), 2013.
- Graczyk A. (red.), Zarządzanie środowiskowe w przedsiębiorstwie, Wydawnictwo UE we Wrocławiu, Wrocław 2008.
- Guzal-Dec D., Operacjonalizacja modelu Presja-Stan-Reakcja w badaniu cenności ekologicznej gmin wiejskich na przykładzie województwa lubelskiego, Rocznik Ochrony Środowiska/ Annual Set the Environment Protection, 15 (3), 2013.

- Guzal-Dec D., Samorząd gminny w kreowaniu zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego, Maszynopis, PSW w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2015.
- Guzal-Dec D., Zwolińska-Ligaj M., Siedlecka A., Ekologiczne uwarunkowania i czynniki rozwoju funkcji gospodarczych na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego, Maszynopis, PSW w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2015.
- Huczek M., Przedsiębiorczość ekologiczna a rozwój lokalny. Przedsiębiorczość-Edukacja, 6, 2010.
- Jalinik M., Agroturystyka na obszarach przyrodniczo cennych, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 2002.
- Janeczko E., Anderwald D., Birdwatching jako nowa forma turystyki na obszarach leśnych i przyrodniczo cennych w Polsce, Studia i Materiały CEPL w Rogowie, R. 13., 2 (27), 2011.
- Jastrzębska M., Polityka budżetowa jednostek samorządu terytorialnego, Wydawnictwo UG, Gdańsk, 2005.
- Kania J., Programy rolno-środowiskowe zasady dobrej praktyki rolniczej jako możliwości optymalnego gospodarowania i ochrony dolin rzecznych, Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich, 4 (1), 2006.
- Katoła A., Geneza zarządzania środowiskowego, [w:] Kryk B. (red.), Gospodarowanie i zarządzanie środowiskiem, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012.
- Korsak-Adamowicz M., Dopka D., Płotczyk B., Pozyskiwanie przez rolników środków finansowych z dodatkowych źródeł na przykładzie programu rolnośrodowiskowego, Polityka Europejska, Finanse i Marketing, 6(55), 2011.
- Kramer M., Strebel H., Buzek L. (red.), Międzynarodowe zarządzanie środowiskiem, Tom III: Operacyjne zarządzanie środowiskiem w aspekcie międzynarodowym i interdyscyplinarnym, C.H. Beck, Warszawa 2005.
- Kryk B. (red.), Gospodarowanie i zarządzanie środowiskiem, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012.
- Krzyżanowski J.T., Przyszłość rolnictwa, gospodarki żywnościowej i obszarów wiejskich, [w:] Drejerska N. (red.), Rolnictwo, gospodarka żywnościowa, obszary wiejskie – 10 lat w Unii Europejskiej, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2014.
- Leszczyńska A., Absorpcja innowacji ekologicznych w przedsiębiorstwie, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011.
- Liro A., Tederko Z., Potencjalne kierunki rozwoju przedsiębiorczości na obszarach cennych przyrodniczo, [w:] Bołtromiuk A., Kłodziński M. (red.), Natura 2000 jako czynnik zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich regionu Zielonych Płuc Polski, Problemy rozwoju wsi i rolnictwa, IRWiR PAN, Warszawa 2011.
- Olliver T., Jenkins T., Sustaining Rural Landscapes: the role of integrated tourism, Symposium report: main paper, Landscape Research, 28 (3), 2003.
- Poradnik na rzecz opracowania i wdrażania programu projektów inwestycyjnych przyjaznych bioróżnorodności, RSPB, 2008.
- Poskrobko B., Poskrobko T., Zarządzanie środowiskiem w Polsce, PWE, Warszawa 2012.
- Powichrowska B. (red.), Przedsiębiorstwo w warunkach zrównoważonej gospodarki opartej na wiedzy, Wydawnictwo WSE w Białymstoku, Białystok 2011.
- Prandecka B., Długofalowe zadania trwałego rozwoju Polski i ochrony środowiska przyrodniczego. Synteza, Wydawnictwo Filii UW w Białymstoku, Białystok 1994.
- Ptaszycka-Jackowska D., Baranowska-Janota M., Przyrodnicze obszary chronione. Możliwości użytkowania, IGPiK, Warszawa 1996.
- Rubino M.C., Biodiversity finance, International Affairs 76, 2, 2000.
- Siedlecka A., Środowiskowe aspekty funkcjonowania wiejskich gospodarstw domowych na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego, Maszynopis, PSW w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2015.

- Strategia marki Zoom Natury – Janów Lubelski, Janów Lubelski.
- Strategia na rzecz zrównoważonej konkurencyjności branży budowlanej i jej przedsiębiorstw, COM, (2012) 433 final, Bruksela 31.07.2012.
- Strategia rozwoju lokalnego Miasta i Gminy Janów Lubelski na lata 2008–2015, Janów Lubelski 2007.
- Strategia rozwoju lokalnego Miasta i Gminy Janów Lubelski na lata 2015–2022, Janów Lubelski 2014.
- Szczupak B., Czornik M., Środowisko przedsiębiorczości a konkurencyjność miasta, [w:] Konkurencyjność miast i regionów a przedsiębiorczość i przemiany strukturalne, Klasik A. (red.), AE w Katowicach, Katowice 2001.
- Tederko Z., Ochrona bioróżnorodności w działalności przedsiębiorstw. Realizacja unijnej inicjatywy Biznes i Różnorodność, Ochrona różnorodności biologicznej w Polsce, Posiedzenie Komisji Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Warszawa 2010.
- Zalewski A., Konkurencja między jednostkami terytorialnymi a efektywność gospodarki, [w:] Strahl D. (red.), Gospodarka lokalna w teorii i praktyce, Prace Naukowe AE we Wrocławiu nr 1124, Wrocław 2006.
- Zalewski A., Samorząd terytorialny a gospodarka lokalna, [w:] Państwo, społeczeństwo i gospodarka – proces przekształceń systemowych, Wydawnictwo SGH, Warszawa 1993.
- Zaręba D., Ekoturystyka, PWN, Warszawa 2006.
- Zielińska A., Abilities of running an economic activity on protected areas, Economics & Sociology, 2 (2), 2009.
- Zielińska A., Gospodarowanie na obszarach przyrodniczo cennych w Polsce w kontekście rozwoju zrównoważonego, Wydawnictwo UE we Wrocławiu, Wrocław 2013.
- Zwolińska-Ligaj M., Integracja funkcji gospodarczych i środowiskowych na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego. Perspektywa przedsiębiorstw, Maszynopis, PSW w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2015.

Akty prawne:

- Ustawa z dnia 20 grudnia 1996 o gospodarce komunalnej, Dz. U. 1997 Nr 9, Poz. 43, z późn. zm. Dz. U. Nr 199, poz. 1937 z dnia 17 października 2003.
- Ustawa z dnia 30 kwietnia 2004 r. o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej, Dz. U. 2004 Nr 123, Poz. 1291 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz. U. 2004 Nr 92, Poz. 880.
- Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej, Dz. U. 2004 Nr 173, Poz. 1807, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz. U. 2001, Nr 142, Poz. 1591 z późn.zm.

Strony internetowe:

- http://sdt.unwto.org
- http://www.arimr.gov.pl
- http://www.dodr.pl
- http://www.dolinazielawy.pl
- http://www.energetycznikreatorzyzmian.pl
- http://www.iisd.org
- http://www.janowlubelski.pl
- http://www.parki.lubelskie.pl
- http://www.pte.pl
- http://www.zoomnatury.pl

ISBN 978-83-64881-14-5

PSWPII
WYDAWNICTWO